

הרב איתן שנדורפי שליט"א
 לעילוי נשמת
 אבי מורי ר' ישעיה מרדכי ז"ל
 שחינכני לאהבת התורה

הברכה והקללה בהר גרזים ובהר עיבל

בספר דברים פרק כ"ז נאמר:

יא. ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר:

יב. אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים בעברכם את הירדן: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן.

יג. ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל: ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי.

יד. וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם:

טו. ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ד' מעשה ידי חרש ושם בסתר, וענו כל העם ואמרו אמן.

טז. ארור מקלה אביו ואמו, ואמר כל העם אמן.

יז. ארור מסיג גבול רעהו, ואמר כל העם אמן.

יח. ארור משגה עור בדרך, ואמר כל העם אמן.

יט. ארור מטה משפט גר יתום ואלמנה, ואמר כל העם אמן.

כ. ארור שכב עם אשת אביו כי גלה כנף אביו, ואמר כל העם אמן.

כא. ארור שכב עם כל בהמה, ואמר כל העם אמן.

כב. ארור שכב עם אחתו בת אביו או בת אמו, ואמר כל העם אמן.

כג. ארור שכב עם חתנתו, ואמר כל העם אמן.

כד. ארור מכה רעהו בסתר, ואמר כל העם אמן.

כה. ארור לקח שחד להכות נפש דם נקי, ואמר כל העם אמן.

כו. ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם, ואמר כל העם אמן.

א. השאלות

יש לשאול שאלות רבות על פרשה זו:

א. על הברכה והקללה:

1. מהי הברכה ומהי הקללה? בפשטות נראה שהקללה היא הארורים הכתובים בפסוקים ט"ו-כ"ו, אך מהי הברכה?

2. מדוע הברכה אינה כתובה בפירוש¹?

ב. על ההרים:

3. מדוע הברכה ניתנה על הר גרזים ואילו הקללה על הר עיבל²?

¹אברבנאל בספק הי"א, ספורנו, "כלי יקר", "של"ה" הקדוש סוף פרשת כי תבוא, "מלאכת שלמה" על המשניות סוטה פ"ז מ"ה בשם ספר "חן טוב" על התורה בפרשת נצבים, מלבי"ם ועוד, ועיין גם באברבנאל ויקרא ד, א (סוף עמוד לא בהוצאה הרגילה).

4. בפסוקים הקודמים (כ"ז, א'-ח') נצטוו בני ישראל לכתוב את התורה על אבנים בהר עיבל ולהקים שם מזבח ולהקריב עליו קרבנות. לפי זה לכאורה קשה: כיצד יתכן שדווקא בהר שעליו ניתנה הקללה נצטוו לכתוב את התורה, לבנות מזבח ולהקריב עליו קרבנות?

ג. על השבטים:

5. מדוע עם ישראל מחולק לשנים ואינו עומד ביחד? ואם כדי שחלק מהעם יברכו וחלק מהם יעמדו על הקללה - מדוע שלא כולם יאמרו גם את הברכה וגם את הקללה³? ועוד: הרי הלויים הם שאומרים את הקללה וכל העם עונה אמן!

6. לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל? "היה עלבון גדול לחצי השבטים שהם בהר עיבל שיהיו על הקללה!... למה ביזה אותם וחרפם שחצי השבטים האחרים יהיו על הברכה והם יהיו על הקללה?"⁴.

7. מה פירוש "ואלה יעמדו על הקללה"? אם הכוונה היא שהם אלו שאומרים את הקללה - והרי הלויים אמרו את הארורים! ואם הכוונה היא שהם אלו שעונים "אמן" על הקללה - והרי כל העם ענה "אמן"!

8. מדוע בברכה נאמר: "אלה יעמדו לברך", ואילו בקללה נאמר: "ואלה יעמדו על הקללה"? האם היה הבדל בין צורת אמירת הברכה לצורת אמירת הקללה? אם לא - מדוע נאמרה לשון שונה?⁵

9. בפסוק י"ב כתוב שבט לוי עומד בין השבטים המברכים את העם, ואילו בפסוק י"ד כתוב שהלויים אומרים את הארורים!⁶

10. מדוע שבט לוי נחשב שבט ככל השבטים? והרי בדגלים ובנשיאים ובחלוקת הארץ הוא אינו נחשב לשבט⁷? וכשם שבמדבר לא נחשב שבט לוי לשבט רגיל מפני שהיה לו תפקיד מיוחד של שמירת המקדש⁸, כך גם כאן היה לו תפקיד מיוחד: אמירת הארורים!

11. מדוע שבט יוסף נחשב לשבט אחד ואיננו מחולק למנשה ואפרים, כמו בדגלים ובנשיאים ובחלוקת הארץ?

12. מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן, שהיו בני לאה ועמדו על הר עיבל, כשם שהוצמדו שאר בני לאה זה לזה, וכן בני רחל ובני זלפה ובני בלהה?⁹

13. מדוע בין כל השבטים שעמדו על הר גרזים נכתבה וו החיבור, ואילו בשבטים שעמדו על הר עיבל לא נכתבה וו החיבור בכולם?¹⁰

ד. על הארורים:

14. מדוע נאמרו דוקא ארורים אלו?¹¹

²רמב"ן, "תולדות יצחק" הספק הרביעי, רש"ר הירש.

³רמב"ן בראש פרשת ראה (י"א כ"ט).

⁴"תולדות יצחק" הספק החמישי.

⁵אברבנאל בספק ה"ט.

⁶אברבנאל בספק ה"י.

⁷עיין במדבר פרקים א'-ב' וכו', וכן ל"ד י"ט.

⁸במדבר א' מ"ח-נ"ג וכן פרק ג'.

⁹"צרור המור".

¹⁰"משך חכמה".

15. מדוע פורטו אחד עשר הארורים הראשונים? והרי הם כלולים בארור השנים עשר!
16. מדוע לא הוצמדו הארורים שעוסקים בתחום שבין אדם לחברו (י"ז-י"ט וכ"ד-כ"ה) זה לזה, אלא הופרדו בארורים על העריות (כ"ג-כ"ג)?¹²
17. מדוע הארורים החמישי והששי (י"ט-כ') מחוברים זה לזה, ואילו כל שאר הארורים נפרדים זה מזה בפרשה סתומה?¹³
18. מדוע הפרידה התורה בין "ארור שכב עם אשת אביו" (כ') ל"ארור שכב עם אחותו" (כ"ב) ו"ארור שכב עם חתנתו" (כ"ג), שהן עריות של קרבת משפחה, ב"ארור שכב עם כל בהמה" (כ"א)?¹⁴
19. מדוע בארור הראשון (ט"ו) נאמר "ארור האיש" ואילו בשאר כל הארורים לא נאמר "האיש"?
20. מדוע בארור הראשון (ט"ו) נאמר "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה", בלשון עתיד, וכן בארור האחרון (כ"ו) נאמר "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם", בלשון עתיד, ואילו בשאר כל הארורים נאמר בלשון הווה: "מקלה", "מסיג", "משגה" וכדומה?
21. מדוע בארור הראשון (ט"ו) נאמר "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ד' מעשה ידי חרש"? וכי האיש אשר יעשה פסל ומסכה מעשה ידי הדיוט אינו ארור?!
22. מדוע בארור הראשון (ט"ו) נאמר "וענו כל העם ואמרו אמן" ואילו בשאר הארורים נאמר רק "ואמר כל העם אמן"?
23. מדוע רק בארור הראשון והעשירי (ט"ו וכ"ד) נאמר "בסתר"?
24. מדוע רק בארור הששי (כ') יש נימוק "כי גלה כנף אביו"?

ה. כללית:

25. מהי מטרת המעמד?
26. מדוע נצטוו בני ישראל לכתוב את התורה על האבנים ולהקים מזבח ולהקריב עליו קרבנות במעמד זה?

ב. הסבר רש"י לברכה ולקללה ולצורת אמירתן

כתב רש"י בפסוק י"ב: "לברך את העם - כדאיתא במסכת סוטה (פ"ז מ"ה, ל"ב ע"א): ששה שבטים עלו לראש הר גרזים, וששה לראש הר עיבל, והכהנים והלויים והארון למטה באמצע. הפכו לויים פניהם כלפי הר גרזים ופתחו בברכה: 'ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה' וגו', ואלו ואלו עונין אמן. חזרו והפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה ואומרים: 'ארור האיש אשר יעשה פסל' וגו', וכן כולם עד 'ארור אשר לא יקים'.

רש"י בדבריו ענה על מספר שאלות:

¹¹רש"י, ראב"ע, חזקוני, "עקידת יצחק" הספק השני, אברבנאל הספק הי"ג, "תולדות יצחק" הספק השני, ספורנו, "אור החיים" הקדוש, מלבי"ם.

¹²רש"י הירש.

¹³רש"י הירש. יש לציין שספר תורה שלא הניח בו פרשה סתומה, או שהניח פרשה סתומה במקום שאין בו הפסק של פרשה - פסול (רמב"ם הלכות ספר תורה פ"ח הלכות א'-ג' ועיין גם בשולחן ערוך יורה דעה סימן ער"ה סעיף א')!

¹⁴"עקידת יצחק" הספק השלישי, "אור החיים" הקדוש.

1. על השאלה הראשונה ענה רש"י שהברכה היא "ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה", וכן כל שאר הארורים בלשון ברוך, ואילו הקללה היא הארורים הכתובים בפסוקים ט"ו-כ"ו.
2. על השאלה השביעית ענה רש"י שהקללה נאמרה לכיוון הר עיבל ולכן נחשבים השבטים העומדים שם כעומדים על הקללה.
3. על חלק מהשאלה השמינית ענה רש"י שלא היה הבדל בין צורת אמירת הברכות לצורת אמירת הקללות, אלא גם את הברכות וגם את הקללות אמרו הלויים, ואילו עם ישראל ענה אמן, אך רש"י לא הסביר מדוע נאמרה לשון שונה לברכה ולשון שונה לקללה.
- במסכת סוטה (ל"ב ע"א בד"ה "אלו ואלו") הדגיש רש"י שאף על פי שנאמרה לשון שונה, לא היה הבדל באופן אמירת הברכות והקללות: "והא דכתיב: 'ואלה יעמדו לברך' - לא שהיו השבטים מברכין ומקללין, אלא הלויים העומדים בין שני ההרים הופכין פניהם להר גריזים בברכה, ולהר עיבל בקללה". ויבוארו הדברים בסמוך.
4. על השאלה התשיעית ענה רש"י שהלויים שאמרו את הארורים [לא היו הלויים שעמדו על הר גריזים כפי שכתוב בפסוק י"ב, אלא לויים אחרים ש]עמדו למטה, בין הר גריזים להר עיבל, אבל רש"י לא הסביר מי מהלויים עמד למטה ומי מהם עמד על הר גריזים.

1. אלו לויים עמדו למטה?

בענין זה נחלקו תנאים במסכת סוטה (ל"ז ע"א): "תניא: רבי אליעזר בן יעקב אומר: אי אפשר לומר לוי למטה, שכבר נאמר למעלה. ואי אפשר לומר למעלה, שכבר נאמר למטה. [פירש רש"י: "שכבר נאמר לוי למעלה - משה כתב בתורה: 'אלה יעמדו לברך וגוי שמעון [ו]לוי ויהודה'. שכבר נאמר לוי למטה - בספר יהושע (ח' ל"ג) כדכתיב: 'וכל ישראל וזקניו... עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים והלויים'¹⁵. אלמא כהנים ולויים למטה היו"].

הא כיצד? **זקני כהונה ולויה למטה, והשאר למעלה.** רבי יאשיה אומר: **כל הראוי לשרת למטה, והשאר למעלה.**

[פירש רש"י: "הראוי לשרת - לשאת את הארון, דהיינו מבין שלשים ועד בן חמשים. למטה - אצל הארון"].

רבי אומר: **אלו ואלו למטה הן עומדים,**

[רש"י: "אלו ואלו - ישראל ולויים למטה היו, כדכתיב בספר יהושע. על הר גריזים ועל הר עיבל שכתב משה בתורה - 'עלי בסמוך, כדמפרש ואזיל'¹⁶].

הפכו פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה, כלפי הר עיבל ופתחו בקללה. מאי 'עלי? 'עלי בסמוך. כדתניא: 'ונתת על המערכת לבונה זכה' רבי אומר: 'עלי בסמוך. [רש"י: "'עלי בסמוך - שהיה מושיב שני בזיכי לבונה בין שני הסדרים"]. אתה אומר 'עלי בסמוך, או אינו אלא 'עלי ממש? כשהוא אומר 'וסכות על הארון' [רש"י: "'וסכות על הארון - על כרחך לאו 'עלי ממש, דהאי מחיצה הואי פרוכת, ולא היה סכך'"]. הוי אומר 'עלי בסמוך'".

¹⁵ עיין כאן ברש"י שהעיר שצריך להיות כתוב: "הלויים" ולא "והלויים". ועיין מה שכתבתי על כך בספרי "הדר העולם" עמ' 278.

¹⁶ עיין שם במהרש"א שכתב שרבי לא ענה על הסתירה לכאורה שבין הפסוקים ולכן הסביר שרבי אינו חולק על התנאים הקודמים לגבי החלוקה של הלויים, אלא רק לגבי מיקום בני ישראל.

התוס' שם בד"ה "אי אפשר" הביאו שבירושלמי נאמרה דעה נוספת: "ר' שמעון אומר: שמעון ולוי - מה שמעון כולו למעלה, אף לוי כולו למעלה. מה (אני) מקיים הדין תנייה נגד הכהנים והלויים?" כדאמר ר' יהושע בן לוי בעשרים וארבעה מקומות הכהנים נקראו 'לויים', וזה אחד מהן: והכהנים הלויים בני צדוקי (יחזקאל מ"ד, ט"ו)¹⁷. דהיינו שהכהנים הם שעמדו למטה ואמרו את הברכה והקללה.

יש לציין שמפשוט הפסוק בספר יהושע (ח' ל"ג) משמע כשיטת ר' שמעון, שכן נאמר שם: "וכל ישראל, וזקניו ושטרסיו ושפטיו, עמדים מזה ומזה לארון, נגד הכהנים הלויים נשאי ארון ברית ד"י"¹⁸.

2. כיצד מוסברות המלים "אלה יעמדו לברך"?

כאמור, כתב רש"י במסכת בסוטה (ל"ב ע"א בד"ה "אלו ואלו"): "והא דכתיב: 'ואלה יעמדו לברך' - לא שהיו השבטים מברכין ומקללין, אלא הלויים העומדים בין שני ההרים הופכין פניהם להר גריזים בברכה, ולהר עיבל בקללה". אך רש"י לא הסביר כיצד מתפרשות המלים "אלה יעמדו לברך".

א. הסבר הרא"ם

הרא"ם (בפסוק י"ב) הביא את דברי רש"י אלו וכתב עליהם: "ואם כן יהיה פירוש 'אלה יעמדו לברך' את העם על הר גריזים, כאילו אמר: 'אלה יעמדו על הר גריזים, לברך הלויים את העם', ומי הם העומדים על הר גריזים? שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין. ופירוש 'ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל': 'ואלה יעמדו בהר עיבל על הקללה' שמקללים הלויים את העם. ומי הם העומדים בהר עיבל? 'ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי'". כעין זה פירש גם ה"שפתי חכמים" (שם): "פירושא דקרא 'אלה יעמדו לברך את העם' - כאילו אמר: אלה יעמדו על הר גריזים כשיבואו הלויים לברך את העם, ומי הם העומדים על הר גריזים? שמעון ולוי וגו'".

ב. הסבר ה"באר בשדה"

ה"באר בשדה" (שם) כתב: "נראה לי ד'אלה' קאי א'כהנים הלויים' הנזכרים בפרשה הקודמת (פסוק ט')... ועל זה קאמר: 'ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר אלהי, פירוש: 'אלה' - הכהנים הלויים, כמורה באצבע, 'יעמדו לברך את העם', והם יהיו למטה באמצע, ומדלא קאמר: 'אלה יעמדו על הר גריזים לברך', שאז היה נשמע שהמברכים יעמדו על הר גריזים, אבל השתא, דכתיב: 'אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים', אם כן 'על הר גריזים' קאי אלאחריו, והכי קאמר: 'יעמדו על הר גריזים בעברכם את הירדן שמעון וכו', ומלת 'יעמדו' משמש לפניו ואחריו. וכן יש לפרש קרא דכתיב 'ואלה יעמדו על הקללה' פירוש: 'אלה' - הכהנים הלויים 'יעמדו על הקללה', ויעמדו בהר עיבל ראובן וכו'".

ג. הסבר ה"כתב והקבלה"

¹⁷ כעין זה אמרו גם יבמות פ"ו ע"ב.

¹⁸ עיין בספרי "הדר העולם" עמ' 278, 310-301.

"הכתב והקבלה" (שם) כתב: "אלה יעמדו לברך - אין פירושו שהשבטים העומדים על הר גרזים יהיו המברכים, דבאמת הלויים העומדים באמצע, בין שני ההרים, הפכו פניהם להר גרזים לברך. אבל טעם 'לברך': לעת ברך המברכים את העם. כלומר: כאשר הלויים יברכו, יעמדו אלה על הר גרזים. ויבוא הלמ"ד כלמ"ד 'לפנות ערב', שטעמו לעת פנות ערב. וכן 'לברך': לעת ברך, וכטעם 'על הקללה' שיאמר אחר כך".

3. הסבר רש"י בפרשת בלק

כאמור, רש"י לא הסביר מדוע נאמרה לשון שונה לברכה ולשון שונה לקללה, אבל בפרשת בלק (כ"ג ח') הסביר רש"י את השינוי: "מה אקוב לא קבה א-ל - כשהיו ראויים להתקלל לא נתקללו. כשהזכיר אביהם את עוונם: 'כי באפם הרגו איש' (בראשית מ"ט ו'), לא קלל אלא אפם, שנאמר: 'ארור אפם' (שם ז'). כשנכנס אביהם במרמה אצל אביו היה ראוי להתקלל. מה נאמר שם? גם ברוך יהיה' (שם כ"ז ל"ג). במברכים נאמר: 'אלה יעמדו לברך את העם' (דברים כ"ז י"ב), במקללים לא נאמר: 'ואלה יעמדו לקלל את העם', אלא: 'על הקללה' (שם י"ג), לא רצה להזכיר עליהם שם קללה"¹⁹.

אך דברי רש"י הללו קשים מאד, שכן, כיון שהלויים הם שאמרו את הברכה ואת הקללה, מובנת הלשון "אלה יעמדו על הקללה" ביחס לשבטים העומדים על הר עיבל, שכן הקללה נאמרת לעברם, מה שאין כן לשון "אלה יעמדו לברך את העם" היא שקשה, שכן השבטים העומדים על הר גרזים לא בירכו את העם, אלא הלויים! וכמו שציין רש"י במסכת סוטה (ל"ב ע"א בד"ה "אלו ואלו"): "והא דכתיב: 'ואלה יעמדו לברך' - לא שהיו השבטים מברכין ומקללין, אלא הלויים העומדים בין שני ההרים הופכין פניהם להר גרזים בברכה ולהר עיבל בקללה". ואם כן עולה שרש"י בפרשת בלק הסביר את הלשון שאינה טעונה הסבר, ולא הסביר את הלשון הטעונה הסבר!

לפי ההסברים שנאמרו בסעיף הקודם ניתן להסביר את דברי רש"י בפרשת בלק, שהרי כאילו כתוב בפסוק: "יעמדו הלויים [או הכהנים הלויים] לברך את העם". בהתאם לכך היה מתאים שיהיה כתוב גם: "יעמדו הלויים [או הכהנים הלויים] לקלל את העם", אך לא רצה ד' להזכיר עליהם שם קללה.

אמנם עדיין יש להבין: מדוע לא נכתב במפורש שהלויים הם שאומרים את הברכה? כתב על כך ה"קיצור מזרחי": "נקט לשון יפה בברכה, כאילו כולם מברכים העם"²⁰.

ג. הסבר ראב"ע והאברבנאל לברכה ולקללה ולצורת אמירתן

הסבר אחר כתב הראב"ע (בפסוק י"ד): "חז"ל אמרו כי טעם 'לברך': 'ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה' וכן הכל. ועל דרך הפשט הברכה היא 'ברוך אתה בעיר', והקללה הפך זה, והעד בספר יהושע²¹.

¹⁹ מקורו של רש"י במדרש תנחומא בלק י"ב וויחי י' וכן במדבר רבה כ' י"ט ועיין גם בויקרא רבה ב' ו'.

²⁰ עיין עוד בויקרא רבה ב' א' ו'.

²¹ עיין בפירוש וויזר ב"תורת חיים" ובספר "הכתב והקבלה" מה כוונת הראב"ע.

גם האברבנאל כתב כראב"ע, והוסיף על דבריו: "הנראה אלי... שהברכה והקללה היא כדברי ר"א (הראב"ע), מה שזכרה התורה בפרשת 'והיה אם שמע תשמעו' (כ"ח א'-י"ד), ויאם לא תשמעו' (כ"ח ט"ו-ס"ח), כי הם הברכות והקללות הכוללות. ואמנם מי הם המברכים... אחשוב **השבטים העומדים בראש הר גרזים היו הם המברכים**, לפי שהם היו אומרים פרשת הברכות, שהיא פרשת 'והיה אם שמעו', שבה הברכות, **והשבטים העומדים בהר עיבל היו עומדים על הקללה**, לפי שהם היו אומרים פרשת 'אם לא תשמעו', אשר בה הקללות... ובזה הדבר נתיחד הר גרזים לברכה והר עיבל לקללה... לפי שעל הר עיבל נאמרה הקללה ועל הר גרזים נאמרה הברכה. ואמנם **הארורים הפרטיים שזכרו בפרשה נאמרו על פי הכהנים הלויים** שהיו עומדים בין ההרים עם הארון, ולא נאמרו על אחד ההרים, **ולא נאמרו הברכות כנגדם**. ...ואמנם השבטים העומדים בהר עיבל לא נאמרו בהם 'לקלל את העם', כדי שלא לפתוח פה לשטן לומר 'לקלל את העם', כי ברוך הוא. אבל אמר: 'אלה יעמדו על הקללה' לרמוז כי הם יעמדו עליה, והיא לא תעמוד עליהם, על דרך 'והוא ימשל בך' (בראשית ג' ט"ז). ובברכה אמר 'לברך את העם', כי היא היתה הכוונה הראשונה לברכם".

על פי הראב"ע והאברבנאל מיושבות באופן אחר מרש"י השאלות הראשונה, השביעית, השמינית והתשיעית - מהי הברכה ומהי הקללה וכיצד ועל ידי מי הן נאמרות. כן מיושבת השאלה השניה - מדוע לא נזכרה הברכה בתורה - היא אכן נזכרה! כמו כן על פי דבריהם אין צריך להידחק בביאור המלים "אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים" כשם שנדחקו מפרשי רש"י, שכן השבטים שעומדים על הר גרזים הם שאומרים את הברכה!

לפי זה נשאלת השאלה: מדוע חז"ל לא פירשו כך? נראה שחז"ל לא פירשו כך מפני שבסוף הברכות והקללות שבפרק כ"ח כתוב: "אלה דברי הברית אשר צוה ד' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב", ולפי הראב"ע והאברבנאל היה צריך שיהיה כתוב: "אשר צוה ד' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב, **ובהר גרזים ובהר עיבל**, מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב"²².

ד. ההרים

1. מדוע הברכה ניתנה על הר גרזים והקללה על הר עיבל?

על השאלה השלישית - מדוע הברכה ניתנה על הר גרזים והקללה על הר עיבל - כתבו המפרשים מספר תשובות:

א. הסבר הרמב"ן

כתב הרמב"ן בפרשת ראה (י"א כ"ט): "ויתכן שהיה הר גרזים לדרום, שהוא הימין, והר עיבל מצפון, שנאמר: 'מצפון תפתח הרעה' (ירמיה א' י"ד)".
בספר "שפתי כהן" הביא את דברי הרמב"ן והסביר אותם: "והר עיבל מצפון, שנאמר: 'מצפון תפתח הרעה' (ירמיה א' י"ד), שהוא נבוכדנצר שבא מצפון, ואיים עליהם (משה) לומר שהם (הכשדים) יענישו אותם אם יעברו. ואם יקיימו המצוות הם (ההרים) ערבים על הברכה שתחול עליהם, וכן 'גרזים', 'עיבל' בגימטריא 'ערבנים'".

²²ועיין עוד במלבי"ם בד"ה "ענין הברכות והקללות".

אולי ניתן להסביר את דברי הרמב"ן הללו גם באופן אחר וזאת על פי מה שכתב הרמב"ן בפרשת כי תשא (ל"ב א'): "החרבן ושממות עולם יבואו מן הצפון, כדכתיב: 'מצפון תפתח הרעה על כל ישבי הארץ' (ירמיה א' י"ד), שאין הכוונה במלך בבל בלבד, כאשר יראה בנגלה מן הכתוב, אבל כי מן השמאל תבא מדת הדין לעולם, להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם".

ב. הסבר הרב הירש

הסבר אחר כתב הרב הירש (שם): "הברכה והקללה מומחשות לחושים על ידי מראה שני ההרים האלה המנוגדים בטבעם... הר גרזים והר עיבל הם שני הרים בהרי אפרים, ועדיין הניגוד שביניהם ניכר לעין. הר גרזים הוא בדרום הר שכם והוא עטוף ירק, וגנות מכסות את המדרגות שבמדרונו, ואילו הר עיבל הוא בצד צפון והוא תלול וצחיח ושומם... לפיכך שני ההרים האלה העומדים זה בצד זה ממחישים יפה את הברכה ואת הקללה. שניהם מתרוממים על אותה אדמה, ואותה טיפה של גשם ושל טל מרווה את שניהם. על שניהם חולף אותו אויר, ואותה אבקת פרחים מרחפת על זה ועל זה. ואף על פי כן נשאר הר עיבל בקיפאון עקר, ואילו הר גרזים עוטה עדי צמח עד פסגתו²³. וכן הברכה והקללה אינן תלויות בנסיבות החיצוניות, אלא הן תלויות בכושרנו הפנימי לקבל את זו או את זו: הן תלויות ביחסנו למה שמביא את הברכה. כאשר נעבור את הירדן ונציג את רגלנו על אדמת תורת קדושתנו, ניתן עינינו בשני ההרים האלה. מראיהם יורה לנו שעלינו לבחור בין ברכה לבין קללה, ובהתנהגותנו המוסרית אנחנו מחליטים בעצמנו אם פנינו מועדות להר גרזים או להר עיבל".

אמנם הרמב"ן והרש"ר הירש הסבירו מדוע ניתנה הברכה דווקא על הר גרזים, והקללה דווקא על הר עיבל, אבל הם הסבירו את היחס שבין הר גרזים להר עיבל מבחינת צפון ודרום, ומקום פורה מול מקום צחיח, אבל יש לשאול על דבריהם שכמו שני הרים אלו יש הרים רבים נוספים, שהאחד פונה לצפון והשני לדרום, האחד פורה והשני צחיח, כך שלפי הסבר הרמב"ן והרש"ר הירש יכלה התורה לצוות לקיים את מעמד הברכה והקללה גם במקומות אחרים! לכן הסבירו מפרשים אחרים שהתורה ציוותה לקיים את המעמד דווקא על יד שכם.

ג. הסבר ה"שפתי כהן"

כתב ה"שפתי כהן" בפרשת ראה (י"א כ"ו): "ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה - לזה... לזה אמר 'היום', כאילו בכל יום ויום ניתנה לכם מחדש, כמו שבאו זקנים בימי יחזקאל הנביא לפרוק עולו של מקום, אמר להם הנביא: 'חי אני נאם ד' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם' (כ' ל"ד). לזה העמיד להם שני הרים באמצע ארץ ישראל, הרים גבוהים, כדי שיראו אותם ויהיו עליהם כשני עדים. כל זה מרוב החיבה כדי שלא יפרדו מעליו. לזה נתן בהם סימן: 'הלא המה בעבר הירדן' וגו', ולזה ניתנו הברכה והקללה על אלו ההרים".

ה"שפתי כהן", בדבריו אלו לא הסביר מדוע ניתנה הברכה דווקא על הר גרזים, והקללה דווקא על הר עיבל, [ועל כך הביא ה"שפתי כהן" את דברי רמב"ן שהובאו בסמוך], אלא מדוע ניתנה הברכה ליד שכם - כיון שהיא במרכז הארץ. דבר זה אנו יודעים מכך ששכם היא עיר המקלט האמצעית (יהושע כ' ז'), וממילא היא מרכז הארץ, שכן משכם ועד לחברון, שהיא עיר המקלט הדרומית,

²³ כעין זה כתב גם ב"דעת מקרא".

המרחק הוא כמו משכם ועד לקדש, שהיא עיר המקלט הצפונית, ומחברון ועד לדרום ארץ ישראל המרחק הוא כמו מקדש ועד לצפון ארץ ישראל²⁴.

כמו כן הסביר ה"שפתי כהן" מדוע נצטוו בני ישראל לתת את הברכה דווקא על שני הרים, ולא בשטח מישורי - כדי שיראו אותם ויזכרו בברכה ובקללה ויקיימו את כל התורה כולה, ומתוך כך ישארו בארץ ישראל ויהיו דבקים בדי²⁵.

ד. הסבר ה"אזנים לתורה"

הסבר אחר כתב ה"אזנים לתורה" בפרשת ראה (י"א ל'): "הלא המה... אצל אלוני מרה - היינו במקום שבנה אברהם אבינו את המזבח הראשון בבואו במצוות ד' אל ארץ כנען, כאמור: ויעבור אברם בארץ עד מקום שכס עד אלון מורה, ושם הבטיחו ד' על ירושת הארץ: וירא ד' אל אברם ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת, ויבן שם מזבח לד' (בראשית י"ב ו-ז'). ולפיכך צוה ד' שתיכף אחרי עברם את הירדן ילכו לאלוני מורה, להודות לד' על קיום הבטחה זו, ויבנו שם מזבח לד' (כמבואר בפרשת כי תבוא), ויקבלו עליהם בברכות וקללות את חוקי התורה, שעל מנת שישמרו אותם ד' נותן להם 'ארצות גויים ועמל לאומים' (תהלים ק"ה מ"ד)".

כעין זה כתב גם בפרשת כי תבא (כ"ז ד'): "רצה הקב"ה שגם בני בניו [של אברהם אבינו] ההולכים בדרכיו, כשיבואו אל הארץ המובטחת, ילכו באותה הדרך, ושתהא ראשית דרכם לשכם, ושיבנו שם מזבח לד' על קיום הבטחתו, כמו שבנה אברהם אבינו מזבח על ההבטחה לתת לזרעו את הארץ"²⁶.

יש לציין שהמפרשים הקודמים הסבירו את הצורך בקיום המעמד בהר גרזים ובהר עיבל מצד הברכה והקללה שניתנו עליהם, ואילו ה"אזנים לתורה" הסביר את קיום המעמד במקום זה מצד בנין המזבח והקרבת הקרבנות, שמשמעותם הודאה לד' על הכניסה לארץ ישראל.

ה. הסברים על פי הרד"ק

בסוף ספר יהושע (פרק כ"ד) מסופר שבסוף ימיו אסף יהושע את בני ישראל לשכם, וכתת אתם שם ברית לעבוד את ד' (שם, כ"ה). כתב על כך הרד"ק (כ"ד א'): "ואספם יהושע שכס ולא שילה שהיה הארון שם, אולי על פי הדיבור עשה זה שיכתתו הברית בשכם,

א. כי בו נתעבב אברהם אבינו תחילה כשנכנס לארץ, כמו שכתוב: ויעבר אברם בארץ עד מקום שכס' (י"ב ו').

ב. ועוד כי שם נעשה נס גדול ליעקב אבינו ושיזכרו אותו וידבקו בה' לבדו". נראה שכוונת הרד"ק באומרו: "כי שם נעשה נס גדול ליעקב אבינו" לנאמר בפרשת וישלח: "ויסעו ויהי חתת אלקים על הערים אשר סביבותיהם, ולא רדפו אחרי בני יעקב" (ל"ה ה').

ג. "ועוד כי תחילת הנחלה אשר היה ליעקב בארץ ישראל - בשכם היה, שקנה חלקת השדה מיד בני חמור אבי שכס.

²⁴ עיין מכות ט' ע"ב ורש"י דברים י"ט ג'.

²⁵ כעין דברי ה"שפתי כהן" כתב גם ב"דעת סופרים" שם (י"א כ"ט).

²⁶ יש להביא ראיה להסבר זה מכך שהתורה נקטה בשם "אלוני מרה", שאינו מופיע יותר בכל התנ"ך כולו, אלא רק אצל אברהם אבינו, ולא נקטה בשם "שכם" שמופיע פעמים רבות בתנ"ך. אמנם יש לציין שגם אצל אברהם אבינו לא כתוב: "אלוני מרה", אלא: "אלון מורה".

ד. ושם אמר להם יהושע: 'הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם' (כ"ד כ"ג), כמו שאמר יעקב לבניו בשכם: 'הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם' (ל"ה ב')."

הרד"ק לא התייחס בדבריו אלו למעמד הברכה והקללה, אך ניתן על פי דבריו להסביר שאלו גם היו הסיבות לקיום מעמד הברכה והקללה דווקא בשכם: הטעם הראשון דומה למה שהתבאר בדברי ה"אזנים לתורה". הטעם השני מוסיף שבשכם נעשה נס גדול ליעקב ולכן אסף יהושע את בני ישראל לשם כדי שיזכרו בנס ומתוך כך יקיימו את מצוות ד', וכך ניתן להסביר גם את הסיבה לקיום מעמד הברכה והקללה בשכם. ועיין בסמוך שבמעמד זה קבלו בני ישראל עליהם לקיים את התורה! הטעם השלישי יכול להתקשר למה שכתב ה"אזנים לתורה" שבני ישראל בבואם לארץ ישראל הולכים למקום הראשון שקנה יעקב אבינו²⁷. את הטעם הרביעי ניתן להסביר שכיון שהארור הראשון שנצטוו בני ישראל לומר במעמד הברכה והקללה, הוא: "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ד' מעשה ידי חרש ושם בסתר", הדומה לציווי יעקב לבניו: "הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם", שנאמר בשכם, לכן נעשה מעמד זה דווקא בשכם²⁸.

2. מדוע התורה נכתבה והמזבח הוקם דווקא על ההר שעליו ניתנה הקללה?

על השאלה הרביעית - כיצד יתכן שדווקא בהר שעליו ניתנה הקללה נצטוו לכתוב את התורה ולהקים מזבח ולהקריב עליו קרבנות - כתבו המפרשים מספר תשובות:

א. הסבר רבנו יוסף בכור שור

על כתיבת התורה בהר עיבל כתב רבנו יוסף בכור שור (בפסוק ד'): "לפי שהיתה הקללה כנגד הר עיבל צוה שתהא נכתבת [התורה] שם לפניהם כשיקבלו עליהם הקללה אם לא יקיימוה".

ב. הסבר נוסף של רבנו יוסף בכור שור והחזקוני

עוד כתב רבנו יוסף בכור שור על כתיבת התורה בהר עיבל (שם): "לפי שהיתה הקללה כנגד הר עיבל צוה שתהא נכתבת שם לפניהם... להיות נחמה לאותם שעומדים על הקללה בהר עיבל, שהתורה אצלם".

כעין זה כתב רבנו יוסף בכור שור גם לגבי הקמת המזבח בהר עיבל (פסוק ה'): "ובנית שם מזבח לד' - לפי שלא יקשה בעיניהם לאותם שעומדים בהר עיבל, צוה לעשות המזבח בהר עיבל ולזבוח

²⁷ עיין ב"דעת מקרא" בהקדמה ליהושע (עמ' 19-20) שכתב שאפשר שהיה בזה משום "מעשה אבות סימן לבנים": "גם אברהם, גם יעקב וגם יהושע בונים את מזבחם הראשון ליד שכם. אברהם קורא שם בשם ד', יעקב קורא לו: 'א-ל-אלקי ישראל' (בראשית ל"ג כ'), יהושע קורא שם 'את כל דברי התורה הברכה והקללה' (ח' ל"ד), ובונה מזבח לד' אלקי ישראל' (ח' ל"ו)". יש להעיר שהקריאה בשם ד' אינה נזכרת ביחס למזבח הראשון שבנה אברהם אבינו ליד שכם, אלא ביחס למזבח השני, שנבנה בין בית אל ובין העי (בראשית י"ב ח' וי"ג ג'). ועיין גם ב"דעת סופרים" בפרשת ראה שם.

²⁸ עיין עוד בספר "אורות מציון" (לרב אליהו מאל, בית אל תשס"ב) עמודים 107-108, 117-118 ובמאמר "רציפות היישוב הישראלי בארץ מנשה" ליגאל אמיתי בחוברת "שמעתין" מס' 150 עמודים 463-469, שכתבו שבשכם נשאר אנשים שנתגירו על ידי האבות. ועיין עוד ב"דעת מקרא" בהקדמה לדברי הימים עמודים 66-63.

עליו זבח שלמים ולשמוח שם, **שיהא להם סעד שהם עומדים אצל המזבח ומקום השמחה**,
דכתיב: 'וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ד' אלקיך' (כ"ז ו), כי שם **תהא שכינה שורה**
עמהם". כעין זה כתב גם החזקוני.

ג. הסבר ה"משיח אלמים"

בספר "משיח אלמים"²⁹ על רש"י כתב: "היא הנותנת! כדי **לכבוש את הקללה באמצעות התורה**
והמזבח לכן נתנו בהר עיבל, על דרך 'אלה יעמדו על הקללה' - לכבוש את הקללה"³⁰.

ד. הסברי ה"עיון יעקב"

הסבר דומה לגבי הקמת המזבח בהר עיבל כתב ה"עיון יעקב"³¹: "הא דהוצרכו לבנות על הר עיבל
ולא על הר גרזים, יש לומר **כדי לכפר על אורזים** שנתנו לשם, כי יקללת חכם אפילו על תנאי היא
באה' (מכות י"א ע"א)". הסבר זה דומה להסבר ה"משיח אלמים", אך הוא מתייחס רק להקמת
המזבח ולא לכתיבת התורה.

עוד כתב ה"עיון יעקב" שם: "ועוד יש לומר דהר גרזים בלאו הכי היה לו מעלה, שניתן שם
הברכות, לכך ניתן מעלה זו להר עיבל לבנות שם מזבח ולהעלות עליו עולות ושלמים"³². על פי
דבריו אלו ניתן להסביר גם את כתיבת התורה בהר עיבל.

ה. מהי מטרת המעמד?

1. הסבר רש"י בפרשת כי תבוא

על השאלה העשרים וחמש - מהי מטרת המעמד - כבר ענה רש"י (בפסוק כ"ו): "אשר לא יקים -
כאן כלל את כל התורה כולה, **וקבלו עליהם נא לה ובשבעה**". לפי רש"י עם ישראל קיבל כאן על
עצמו מחדש את התורה"³³!

הסבר זה מתקשר לדברים שכתב הרשב"ם (בפסוק ח'): "וכתבת על האבנים את כל דברי התורה
הזאת - שכשנשבעו עתה בהר גרזים ובהר עיבל היתה התורה לפנייהם כתובה, **ונשבעו שיקיימוה**".
בכך ענה הרשב"ם על חלק מהשאלה העשרים ושש - מדוע במעמד זה נצטוו בני ישראל לכתוב את
התורה על האבנים. דברי הרשב"ם הללו דומים לדברי רבנו יוסף בכור שור שהובאו בפרק הקודם
(סעיף 2 תת סעיף א), אך רבנו יוסף בכור שור התייחס יותר לקבלת הקללה אם לא יקיימו את
התורה, ואילו הרשב"ם פירש שבני ישראל נשבעו שיקיימוה.

²⁹ לרבי יהודה כלץ ממגורשי ספרד.

³⁰ א. נראה שכוונתו למדרש חז"ל (ויקרא רבה ב' ו' וילקוט שמעוני חלק א' רמז תל"ד): "ואלה יעמדו לקלל את העם'
אין כתיב כאן, אלא: 'ואלה יעמדו על הקללה'... ולא עוד אלא שכשהפורענות באה לעולם - צדיקים כובשים אותה,
שנאמר: 'ואלה יעמדו על הקללה'". ועיין לקמן בפרק ז' סעיף 1 תת סעיף ט' שם הוסבר מדרש זה.

ב. לגבי הקרבת הקרבנות על הר עיבל עיין עוד בפירוש הרד"צ הופמן כאן פסוק ד', הובאו דבריו ב"דעת מקרא"
ליהושע ח' ל' הערה 97, [וכן עיין בחיבור הרמב"ן "תרי"ג מצוות" בד"ה "והעיר מחשבותיך" (כתבי הרמב"ן הוצאת
מוסד הרב קוק ח"ב עמ' תקל"ג)].

³¹ על ה"עיון יעקב" בסוטה לב ע"א סימן פט בד"ה "ואחר כך הביאו את האבנים" (דף ל"ט ע"ב בדפי ה"עיון יעקב",
אחרי שכבר הביא מהגמרא בדף ל"ו ע"א).

³² הפנה אותי ל"עיון יעקב" ידידי הרב עמיחי כנרתי שליט"א בעקבות החוברת "הר עיבל הר השמחה" (נחמיה פרלמן,
קדומים תשנ"ט) עמוד 19.

³³ עיין במסכת סוטה ל"ז ע"ב, וברש"י ברכות מ"ח ע"ב בד"ה "תורה ניתנה בשלש בריתות" ובהגהות הבי"ח שם.

בהמשך לדברים אלו של רש"י והרשב"ם, פירש הרמב"ן גם את הקמת המזבח והקרבת הקרבנות ואכילתם במעמד זה. על הפסוק "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו" (שמות כ"ד י"א) כתב הרמב"ן: "וטעם 'וישתו' שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים: 'וזבחת שלמים ואכלת שם ושמת לפני ד' אלקיך' (דברים כ"ז ז'). וכתוב בשלמה: 'החכמה והמדע נתון לד' וגו' (דהיי"ב א' י"ב), מיד: 'ויבא ירושלם ויעש משתה לכל עבדיו' (מ"א ג' ט"ו). ואמר רבי אלעזר: מכאן שעושין משתה לגמרה של תורה (שיר השירים רבה א' ט"). ונאמר בדוד אביו בהתנדבם לבנין בית המקדש: 'ויזבחו לד' זבחים ויעלו עולות לד' וגו', ויאכלו וישתו לפני ד' ביום ההוא בשמחה גדולה' (דהיי"א כ"ט כ"א-כ"ב). ואף כאן ביום חתונת התורה כן עשו".

עוד כתב הרב אביגדר הלוי נבצל שליט"א³⁴ שבמעמד הר עיבל יש ארבע פעולות שנצטוו בני ישראל לעשות, הדומות לפעולות שעשו בני ישראל במעמד הר סיני:

א. כתיבת התורה על האבנים, בדומה לכתיבת ספר הברית (שמות כ"ד ד'-ז').

ב. בניית מזבח, בדומה לבניית המזבח על ידי משה (שם ד').

ג. הקרבת עולות ושלמים על המזבח, בדומה להקרבת עולות ושלמים בהר סיני (שם ה').

ד. השמעת דברי התורה וקבלתם על ידי ישראל בעניית אמן, בדומה לשמיעת דברי התורה וקבלתם על ידי ישראל באמירת "נעשה ונשמע" (שם ז').

יש לציין שניתן לחלק את הנקודה האחרונה לשתיים: א. אמירת דברי תורה לעם ישראל. ב. קבלתם על ידי בני ישראל, ולפי זה יש חמש פעולות המשותפות לשני המעמדים. כמו כן לפי מה שכתב הרמב"ן הנזכר לעיל יש נקודה נוספת המשותפת לשני המעמדים: השמחה בקבלת התורה, ולפי זה יש כאן שש נקודות המשותפות לשני המעמדים! עולה אפוא שבמעמד זה עם ישראל קיבל על עצמו מחדש את התורה, בכניסתו לארץ ישראל, בדומה למעמד הר סיני³⁵!

לפי זה מתעוררת ביתר תוקף השאלה מדוע נכתבו דווקא הארורים הכתובים בפרשה, ולא מצוות אחרות, ועל כך עיין בפרק הבא.

2. הסבר רש"י בפרשת נצבים

עוד כתב רש"י בפרשת נצבים (כ"ט כ"ח): "הנסתרות לד' אלקינו - ואם תאמרו: מה בידינו לעשות? אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד, שנאמר: 'פן יש בכס איש' וגו' (שם י"ז) ואחר כך: 'וראו את מכות הארץ ההיא' (שם כ"א)! והלא אין אדם יודע מטמונותיו של חברו! אין אני מעניש אתכם על הנסתרות, שהן לד' אלקינו, והוא יפרע מאותו יחיד, אבל הנגלות - לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו. ואם לא נעשה דין בהם יענשו הרבים (סנהדרין מ"ג ע"ב). נקוד על 'לנו ולבנינו לדרוש שאף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן, משקבלו עליהם את השבועה בהר סיני וגו' ובהר עיבל, ונעשו ערבים זה לזה"³⁶.

³⁴ ב"שיחות לספר דברים" שיחה ט"ז (עמוד קמ"ט).

³⁵ עיין שם בהמשך השיחה (עמודים קמ"ט-קנ"ב).

³⁶ עיין בסנהדרין מ"ג ע"ב וברש"י שם בד"ה "עד שעברו את הירדן".

לפי דברי רש"י אלו במעמד זה קבלו בני ישראל על עצמם לא רק לקיים את התורה, אלא גם את הערבות על החטאים הגלויים של אחרים! פירוש זה כתבו גם מפרשים נוספים, כפי שיתבאר בפרק הבא.

3. הסבר הספורנו

הסבר נוסף כתב הספורנו בראש פרשת ראה (י"א כ"ו): "ראה - הביטה וראה שלא יהיה ענינך על אופן בינוני, כמו שהוא בשאר אומות, כי אמנם אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה, והם שני הקצוות, כי הברכה היא הצלחה יותר מן המספיק, על צד היותר טוב, והקללה היא מארה מחסרת, שלא יושג המספיק, ושניהם לפניכם להשיג כפי מה שתבחרו". עוד כתב הספורנו (שם ל'): "הלא המה בעבר הירדן - בתחילת בואכם בארץ, כדי לפרסם בתחלת כניסתכם שלא תהיה ישיבתם בה על אופן מספיק, אבל יהיה על אופן מוצלח, או על אופן מקולל".

לפי דברי הספורנו לא רק שבני ישראל קבלו על עצמם את התורה באלה ובשבועה, ואת הערבות על חטאי האחרים, אלא הם גם הכריזו על עצמם שאין להם אפשרות לחיות באופן בינוני, אלא עליהם לבחור בין שתי האפשרויות הקוטביות של ברכה וקללה.

4. הסברי ה"אזנים לתורה"

הסבר אחר לגבי כתיבת התורה בשבעים לשון כתב ה"אזנים לתורה" בפרשת כי תבא (כ"ז ב'): "וטעם כתיבת התורה בשבעים לשון לפני אומות העולם, כדי שיביאו סופריהם ויעתיקו אותה, כמבואר בסוטה (ל"ה ע"ב). אבל יש להתפלא: מה בצע בכתיבה זו לאומות העולם? ההיתה תקוה, שיקבלו את התורה על ידי ישראל, שנואי נפשם, אחרי שמאנו לקבלם מידי הקב"ה, שחזר בעצמו ובכבודו על כל אומה ולשון בשעת מתן תורה ולא קיבלוה! וכן אפשר לדקדק את הטעם האמור בתורה: 'למען אשר תבוא אל הארץ אשר ד' אלוקיך נתן לך... כאשר דבר ד' אלוקי אבותיך לך', וכי איזו שייכות יש לביאה זו אל הארץ עם כתיבת התורה על האבנים? ונקדים לזה דברי ר' יצחק המובאים ברש"י (בראשית א' א'): לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החדש הזה לכם' (שמות י"ב ב'), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל! ומה טעם פתח בבראשית? משום 'כח מעשיו הגיד לעמו, לתת להם נחלת גויים' (תהלים קי"א ו'), שאם יאמרו אומות העולם לישראל: 'לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גויים'. הם אומרים להם: 'כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו. ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו'. עכ"ל... לפיכך צוה הקב"ה את בני ישראל שתכף ומיד, ביום שיעברו את הירדן, יכתבו על אבנים 'את כל דברי התורה הזאת (מ'בראשית' עד 'לעיני כל ישראל') באר היטב' (בשבעים לשון), והקב"ה נתן בינה בלב אומות העולם, כדי להסיר מישראל לזות שפתים, ושלחו נוטירין שלהן והעתיקו את התורה, וידעו כל גויי הארצות כי לד' הארץ ומלואה, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ועתה ברצונו לקחת את הארצות האלו מיושביהן ולמסור אותן לישראל, כאשר הבטיח מראש ומקדם לאבותיהם. וזה שנאמר כאן שמטרת כתיבת התורה לאומות העולם היא: 'למען אשר תבוא אל הארץ אשר ד' אלוקיך נתן לך... כאשר דבר ד' אלוקי אבותיך לך' (אדון כל הארץ), ולא כלסטים ח"ו".

על פי דברים אלו של ה"אזנים לתורה" שאחת ממטרות המעמד היתה **כדי שהגויים ידעו** שדי' נותן את ארץ ישראל לעם ישראל, ניתן להוסיף בעקבות דברי הרב חרל"פ³⁷ שמטרת המעמד היתה גם לחזק **אותנו** בצדקת מעשינו בכיבוש הארץ, ושלא יהיו **בנו** אנשים שיאמרו עלינו שאנחנו לסטים שכובשים ארצות שבעה גויים.

עוד כתב ה"אזנים לתורה" שם (כ"ז ד'): "למה נצטוו בני ישראל ביום עברם את הירדן ללכת אל הר עיבל, מרחק של ששים פרסה, בלב ארץ האויב, לבנות שם מזבח ולכתוב על אבניו את התורה באר היטב, ולשוב באותו היום (אחרי קריאת ברכות וקללות) אל המלון בגלגל (סוטה שם)? ויש לומר בזה שלושה טעמים:

א. על פי דברינו בפסוק ב' הוכרחו בני ישראל להודיע לכל באי עולם שהם **באים אל הארץ לא ככובשים ארץ לא להם בחרב וחנית, אלא על פי מצוות בורא כל הארצות**, וכאמור בתורתו הכתובה באופן ניסי על אבני המזבח בלב הארץ. וזה דווקא ביום עברם את הירדן, טרם ששלפו חרב מנדנה.

ב. כשבא אברהם אבינו על פי מצוות ד' לארץ כנען ותהי ראשית דרכו ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה... וירא ד' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת, ויבן שם מזבח לד' הנראה אליו (בראשית י"ב ו-ז'), ולפיכך רצה הקב"ה שגם בני בניו [של אברהם אבינו] ההולכים בדרכיו, כשיבואו אל הארץ המובטחת, ילכו באותה הדרך, **ושתהא ראשית דרכם לשכם, ושיבנו שם מזבח לד' על קיום הבטחתו, כמו שבנה אברהם אבינו מזבח על ההבטחה לתת לזרעו את הארץ.**

ג. למען ידעו בני ישראל שהם **באים אל הארץ על מנת שיקיימו את התורה**, ולפיכך היה עליהם ללכת בו ביום לשכם, מקום ההבטחה לאברהם אבינו, ולקבל עליהם בברכות וקללות את קיום מצוות התורה".

אם כן לפי ה"אזנים לתורה" היתה המטרה של כתיבת דברי התורה על האבנים כדי ללמד את אומות העולם שאנו מגיעים לכאן בפקודה אלקית, ולא כליסטים ח"ו. מטרת הקמת המזבח והקרבת הקרבנות היתה כדי להודות לד' על קיום הבטחתו לתת לנו את הארץ, ומטרת אמירת הברכות והקללות ביום הראשון לכניסתנו לארץ באותו מקום שבו הובטחה הארץ לאברהם אבינו היתה כדי ללמדנו שביאתנו לארץ היא כדי לקיים את התורה. יש לציין שבמהלך הפרקים הבאים יתבררו טעמים נוספים למטרת המעמד.

ו. הארורים

1. מדוע נאמרו דווקא ארורים אלו,

ומדוע רק בארור הראשון והעשירי נאמר "בסתר"?

על השאלות הארבע עשרה והעשרים ושלוש - מדוע נאמרו דווקא ארורים אלו ומדוע רק בארור הראשון והעשירי (ט"ו וכ"ד) נאמר "בסתר" - כתב הרשב"ם בפסוק ט"ו: "ושם בסתר - כל הארורים שנים עשר, כנגד שנים עשר שבטים. וכולם עבירות שרגילים להיות בסתר הם, כמו שאפרש בכולם, חוץ משנים שרגילים להיות פעמים בגלוי ופעמים בסתר, והן עבודת גילולים ומכה

³⁷"מי מרום" חלק ו' "ממעניי הישועה" עמוד רצ"ג.

רעהו, ולכך פירש בשניהם 'בסתר'. שעל עבירות שבגלוי לא באו לקלל, כי בית דין יענישוהו על הגלויות, כמו שכתוב בסוף כל הקללות: 'הנסתרות לדי' אלקינו' - הוא יקח נקמה מן הנסתרות, שהרי נתקללו בשם הקב"ה. אבל 'הנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת' - מלקות, סקילה, שריפה, הרג, וחנק. הלא תראה אין כתוב כאן 'ארור שוכב עם אשת רעהו', כי מה לו ליכנס בבית אחרים ולא יליזו עליו.

'מקלה אביו' - במקום בית גידולו. אין אחרים רגילים שם. וכן 'מסיג גבול' - בגנבה הוא עושה, שאם יראה ימחה בידו. וכן 'משגה עור' ו'מטה משפט', כל אלו דברי סתר. 'שכב עם אשת אביו', זהו במקום שהוא גדל שם ואין רואה. 'עם כל בהמה', אין זה כי אם בסתר. וכן 'אחתו' ו'חתנתו' האם רגילה בבית בתה".

'ארור אשר לא יקים' - על כל עבירות שבסתר". כעין זה כתבו עוד מפרשים רבים³⁸.

דברי הרשב"ם מתקשרים לדברי רש"י בפרשת נצבים (כ"ט כ"ח) שהובאו בפרק הקודם שבמעמד זה קבלו בני ישראל על עצמם לא רק לקיים את התורה באופן כללי, אלא גם את הערבות על החטאים הגלויים של אחרים, ולכן קללו דווקא את האנשים שיעשו עבירות בסתר, כיון שעל כך לא קבלו ערבות!

על פי זה המשיך הספורנו וביאר (בפסוק ט"ו) גם מדוע כתבה התורה בפירוש רק את הקללה ולא את הברכה (השאלה השניה): "ארור האיש - הנה כל הארורים אמרו תחלה בלשון 'ברוך', כמו שבא בקבלה, ולזה אמר: 'אלה יעמדו לברך את העם' (פסוק י"ב). אמנם הזכירם הכתוב בלשון 'ארור' בלבד, כי עיקר הכוונה באלו הארורים היה לקלל את העוברים האלה, **כדי שהם לבדם ישאו עונם, ולא יהיו שאר העם ערבים להם**"³⁹.

2. מדוע פורטו אחד עשר הארורים הראשונים?

על השאלה החמש עשרה - מדוע פורטו אחד עשר הארורים הראשונים והרי הם כלולים בארור השנים עשר - כתב הראב"ע (בפסוק כ"ו): "אשר לא יקים - יש אומרים על כל התורה, ויש אומרים על אלה הנזכרים, ולא אמרו כלום, בעבור שכתוב 'לעשות אותם'. והנכון בעיני כי קלל על מצוות לא תעשה הנזכרים, וקלל מי שלא ישמור גם בסתר **מצות עשה** על כן אמר: 'לעשות אותם'. לפי הראב"ע רצתה התורה לפרט ארורים על העוברים בסתר על מספר מצוות לא תעשה, ולכתוב באופן כללי ארור על מי שלא יקיים בסתר מצוות עשה.

הסבר אחר כתב רבנו יוסף בכור שור (שם): "אשר לא יקים - שלא יקיים, ויעבור עבירה בסתר, כגון שיחלל שבתות וימים טובים, ויאכל ביום הכפורים בסתר, אבל אין רגילות לעשותם כמו אלו

³⁸ א. ראב"ע, רבנו יוסף בכור שור, החזקוני, הטור, רבנו בחיי, ה"תולדות יצחק", ה"כלי יקר", "אור החיים" הקדוש והרב הירש.

ב. פירוש נוסף על המלים "ושם בסתר" עיין בגמרא במסכת עבודה זרה נ"ב ע"א הובאה כאן בספר "הכתב והקבלה" וב"העמק דבר" וב"תורה תמימה" עיין בדבריהם.

ג. על סדר הארורים עיין בראב"ע וברלב"ג.

³⁹ עיין גם בשו"ת הרשב"ש סימן כ"א [הובאו דבריו ב"פירוש המקרא בספרות השו"ת" (לרב שטיינזלץ, הוצאת כתר ירושלים, תשל"ח) מס' 122], ב"גור אריה", ב"כלי יקר", ב"שלי"ה" הקדוש סוף פרשת כי תבוא, ב"מלאכת שלמה" על המשניות סוטה פ"ז מ"ה בשם ספר "חן טוב", במלבי"ם, ב"העמק דבר" בהוספות, ב"ילקוט מעם לועז", ב"בית אהרן" וב"אזניים לתורה" בפסוק ט"ו.

המפורשות, ולפיכך כללם בכלל ולא פירשם בהדיא, והיינו 'ארור בכלל, ארור בפרט, ברוך בכלל, ברוך בפרט (סוטה ל"ז ע"א)⁴⁰".

3. מדוע לא הוצמדו הארורים שעוסקים בעבירות שבין אדם לחברו

ומדוע רק הארורים החמישי והששי מחוברים זה לזה?

על השאלות השש עשרה והשבע עשרה - מדוע לא הוצמדו הארורים שעוסקים בתחום שבין אדם לחברו ומדוע פסוקים י"ט-כ' מחוברים זה לזה ואילו כל שאר הארורים נפרדים - כתב הרב הירש: "סדר המאמרים האלה מעורר תמיהה: פסוקים י"ז-י"ט דנים בחטאים חברתיים. בפסוקים כ"ג-כ"ה עובר הכתוב לחטאים של עריות, ורק בפסוק כ"ד הוא ממשיך את החטאים החברתיים. היינו מצפים שמכה רעהו ולוקח שוחד (כ"ד-כ"ה) יידונו מיד אחרי מטה משפט (י"ט)! נראה שסדר זה בא ללמדנו ששני סוגי החטאים האלה שקולים בחומרתם, ומשום כך הפסיק הכתוב באמצע החטאים החברתיים וסידר ביניהם את החטאים של עריות. על ידי כך הוא שולל דעה כוזבת בשני הכיוונים: לבל יעלה על הדעת שיש להוקיע מסיג גבול, משגה עוור, מטה משפט וכו', משום שמעשים אלו מזיקים לציבור, ואילו חטאים של עריות חותרים לכל היותר תחת שלום היחיד, אך אין הם פוגעים בשלום החברה. או היפוכו של דבר: בדין שגילוי עריות יעיק על המצפון היהודי, אך הסגת גבול ולשון הרע וכו' וכו' הם חמורים פחות. הסדר הזה, המערב את שני סוגי החטאים, מתנגד בתקיפות לדעות כוזבות אלה והוא שולל אותן בשני הכיוונים.

על פי זה תתיישב גם שאלה אחרת: יש רווח של פרשה שתומה בין כל המאמרים האלה, ויוצאים מכלל זה רק פסוקים י"ט-כ', שהכתוב עובר בהם מן החטאים החברתיים אל החטאים המיניים: דווקא בין שני הפסוקים האלה אין רווח של פרשה ודבר זה מבליט עוד יותר שאין כל הבדל בין שני סוגי החטאים האלה⁴¹".

4. מדוע הפרידה התורה בין "ארור שכב עם אשת אביו" ל"ארור שכב עם אחותו"

ב"ארור שכב עם כל בהמה"?

על השאלה השמונה עשרה - מדוע הפרידה התורה בין "ארור שכב עם אשת אביו" (כ') ל"ארור שכב עם אחותו" (כ"ב), ב"ארור שכב עם כל בהמה" (כ"א) - כתב "אור החיים" הקדוש: "וטעם שכתב ארור שוכב עם בהמה בין אשת אביו לאחותו, לומר כי כל כך מרוחק הדבר של אשת אב ואחות, כשוכב עם בהמה שהוא דבר זר ומתועב לטבע אנושי".

5. מדוע רק בארור הראשון נאמר "ארור האיש"?

על השאלה התשע עשרה - מדוע רק בארור הראשון (ט"ו) נאמר "ארור האיש" ואילו בשאר כל הארורים לא נאמר "האיש" - כתב בספר "כפלים לתושיה"⁴²: "לרמז דחרפה היא לאיש בהיות רוח החיים בקרבו שיעשה פסל מעשה ידי חרש מעץ ואבן⁴³".

⁴⁰ עיין שם בגמרא ועיין גם ב"אור החיים" הקדוש כאן.

⁴¹ עוד על הצמדת פסוקים י"ט-כ' עיין בספר "הכתב והקבלה" [הובאו דבריו גם ב"דעת מקרא" ב"סיכום" לפרשה (עמוד שפ"ט) ושם גם כתב כעין דברי הרב הירש], ב"תורת משה" ל"חת"ם סופר", בספר "שנות חיים", בספר "שער בת רבים", במהרי"ל דיסקין על התורה ובספר "טעמא דקרא".

⁴² לרב יצחק אליהו לנדא (ווילנא תרל"ה), הובאו דבריו גם בספר "שער בת רבים".

6. מדוע מודגש "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ד' מעשה ידי חרש"?

על השאלה העשרים ואחת - מדוע בפסוק ט"ו נאמר "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ד' מעשה ידי חרש" - כתב בספר "שפתי כהן": "הרי הוא רואה שהוא מעשה ידי חרש, שמביא בן אדם לפסול האבן, או נגר לפסול העץ, או אומן להתיד המתכות, והרי הוא רואה שמכה עליו בקרדום ומכה עליו על הסדן בקורנס"⁴⁴.

ישנו יסוד המשותף לתשובות על חמש השאלות האחרונות, והוא שהתורה בכותבה את הארורים, גם רמזה כיצד יש להתבונן על העבירות:

- א. אין הבדל בין החטאים החברתיים לבין החטאים של גילוי עריות.
- ב. גילוי עריות של קרובות צריך להיות מתועב בעיני אדם כשכיבה עם בהמה.
- ג. עבודה זרה היא טפשות, שהרי אדם בעל רוח חיים רואה שלוקחים בול עץ ומכים עליו עד שהוא נהיה לפסל, וכיצד יתכן שהאדם יחשיב את הפסל ויעבוד לו?!

7. מדוע רוב הארורים כתובים בלשון הווה וחלק כתובים בלשון עתיד?

על השאלה העשרים - מדוע בארור הראשון (ט"ו) נאמר "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה", בלשון עתיד, וכן בארור האחרון (כ"ו) נאמר "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם", בלשון עתיד, ואילו בשאר כל הארורים נאמר בלשון הווה - כתב בספר "כפלים לתושיה": "אין הקב"ה מעניש את האדם על העבירה שיעשה בעתיד, אף אם חושב לעשותה, דאין מצטרף מחשבה רעה למעשה. אך בעבודה זרה נענש על המחשבה אף שלא עבד עדיין. וכמו כן מדת אריכות אפים לבל להענישו מיד על העבירה, אולי יעשה תשובה, אך כשמכיר הקב"ה שלא יעשה תשובה, מיד מענישו... אינו ארור רק באופן 'אשר לא יקים', בעתיד, לשוב בתשובה, אבל אם יעשה בתשובה אינו ארור".

8. מדוע בארור הראשון נאמר "וענו כל העם ואמרו אמן"?

ואילו בשאר הארורים נאמר רק "ואמר כל העם אמן"?

על השאלה העשרים ושתיים - מדוע בארור הראשון (ט"ו) נאמר "וענו כל העם ואמרו אמן" ואילו בשאר הארורים נאמר רק "ואמר כל העם אמן" - כתב "אור החיים" הקדוש: "וענו כל העם - ולא הספיק לומר 'ואמר כל העם אמן', כדרך שאמר בכל הארורים האמורים בענין, העיר ד' בראשונה שצריך שישראל ישיבו זה, לא שהלויים יצטרכו לומר: 'ואמר כל העם', אלא דברי הכתוב הוא, שמצווה שיענו העם ויאמרו אמן, ואין על הלויים לומר: 'ואמר כל העם' וגו'⁴⁵".

9. מדוע רק בארור הששי יש נימוק?

⁴³ ועיין עוד ב"דעת סופרים".

⁴⁴ עיין שם ב"שפתי כהן" שהמשיך: "ודאי שאין עושה אלא להכעיס". ועיין עוד ב"העמק דבר" וב"אזנים לתורה" וב"דעת סופרים" ובספר "נפלאות מתורת השם" פרק נ"ב.

⁴⁵ ועיין בפירוש "אור בהיר" על "אור החיים" הקדוש, ועיין תשובות אחרות ברבנו בחיי וב"שנות חיים" וב"בית אהרן".

על השאלה העשרים וארבע - מדוע רק בארור הששי (כ') יש נימוק - כתב הנצי"ב ב"העמק דבר" על פי מה שהסבירו חז"ל (יבמות מ"ט ע"א) בביאור הפסוק "לא יגלה כנף אביו" (לעיל כ"ג א'), שהכוונה לשומרת יבם של אביו או למפותת אביו, שגם כאן האריך הכתוב ונימק "כי גלה כנף אביו", כדי לכלול בארור גם את מי ששוכב עימה, ולא רק את מי ששוכב עם אשת אביו. ב"דעת סופרים" כתב: "כאן נוסף הטעם כדי שלא יקלו בדבר לומר שלאחר מות האב אין לו כל קריבות אתה". על טעם נוסף עיין בפרק הבא בהסבר רבנו בחיי.

ז. השבטים

1. מדוע עם ישראל עמד מחולק לשניים ולא כאחד?

על השאלה החמישית - מדוע עם ישראל מחולק לשנים - נראה לענות על פי מה שכתבו חז"ל והמפרשים שבהר גרזים ובהר עיבל נכרתה ברית בין ד' ובין בני ישראל⁴⁶, ועל פי מה שכתב רש"י בפרשת נצבים (כ"ט י"א): "לעברך בברית - דרך העברה. כך היו כורתי בריתות עושין: מחיצה מכאן ומחיצה מכאן ועוברים בינתים, כמו שנאמר: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו' (ירמיה ל"ד י"ח)". אם כן כיון שבני ישראל נצטוו לכרות ברית עם ד' ללכת בדרך התורה, הם נצטוו לעמוד בין שני הרים, שתי מחיצות, ולהקיף את ארון הברית שבו לוחות הברית והתורה, וכן את הכהנים או/ו הלויים מלמדי התורה, כדי לבטא שהם מקבלים על עצמם ללכת בדרך התורה, וכמו שכתב רש"י בפסוק כ"ו: "אשר לא יקים - כאן כלל את כל התורה כולה, וקבלוה עליהם באלה ובשבעה"⁴⁷!

2. לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל?

על השאלה הששית - לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל - נאמרו במפרשים מספר תשובות⁴⁸:

⁴⁶ עיין במכילתא סוף פרשת משפטים (פרק כ"ג פסוק י"ט, מסכתא דכספא פרשה כ'): "לא תבשל גדי בחלב אמו ר' שמעון אומר: מפני מה נאמר בג' מקומות? כנגד שלש בריתות שכרת הקב"ה עם ישראל: אחת בחורב, ואחת בערבות מואב, ואחת בהר גרזים והר עיבל". ועיין גם במסכת סוטה ל"ז ע"ב. ועיין רש"י בפסוק ט': "היום הזה נהיית לעם - בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית". אמנם אפשר שרש"י התכוון לברית בערבות מואב, ולא למעמד הר גרזים והר עיבל, אך במסכת ברכות (מ"ח ע"ב ד"ה "בשלש בריתות") כתב רש"י שבהר גרזים נכרתה ברית, וכן כתב הרלב"ג כאן בפסוק ח' וכן כתב הספורנו כאן בפסוק ז': "ושמחת לפני ד' אלקיך - על שתיכנס אז עמו לברית בהר גרזים ובהר עיבל". ועיין גם וברבנו בחיי בראשית כ"ג כ' וב"חתם סופר" שם כ"ג ט' (בד"ה "בכסף מלא") ובנצי"ב אצלנו בפסוקים א' וה'.

⁴⁷ א. עיין ברלב"ג בפרשת נצבים כ"ט, י"א ובאברבנאל שם, וכאן כתבנו בצורה קצת שונה ולא קשה קושית האברבנאל.

ב. עיין גם ברש"י בראשית י"ב ו'.

ג. על היחס בין ברית לשבעה עיין בספרי "הדר העולם" עמ' 68 הערה 5.

ד. על משמעות המעבר בין בתרי בהמה ובין שתי מחיצות עיין בספרי הנ"ל עמודים 39-42.

⁴⁸ יש לציין שהתורה הדגישה: "ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר: אלה יעמדו לברך" וגו'. וכתב על כך ה"שפתי כהן": "הוצרך משה לצוואה זו כדי שלא יסרבו, לומר: 'למה אלה יעמדו על הר גרזים לברך, ואלה יעמדו על הר עיבל על הקללה? לזה הוצרך לצוות...". כעין זה כתב גם הנצי"ב ב"העמק דבר" בהוספות [ועיין גם באברבנאל וב"דעת סופרים" וב"דעת מקרא"]. ועיין שם בהמשך דברי ה"שפתי כהן" ודבריו צריכים עיון. ועיין לעיל בפ"ד סעיף 2.

א. הסבר הראב"ע

כתב הראב"ע (י"ב-י"ג): **"על הברכה בני הגבירות, ועל הקללה בני השפחות, ואם (והם)⁴⁹ יחסרו שנים, ובני לאה רבים, ונלקחו הגדול והקטן"**.
 העיר עליו ה"אבי עזר" (שם): **"הרב מפרש כאילו נמסר לו מסיני כן. וכללא דמילתא אין אתנו יודע מאיזה טעם יעמוד בכור האמהות בהר עיבל. ומסברא איפכא, כמו שתראה בריש פרשת במדבר גבי הדגלים שראובן בראש! וממנו נעלמים הדברים עד בוא מורה צדק⁵⁰"**.
 ה"עזרה להבין" כתב: **"בעל אבי עזר מתאנה פה בחינם להרב ז"ל, כי הלא הוא משמיענו רק הכתוב להלן פסוקים י"ב-י"ג, ונתן בהם סימן לזיכרון, מי העומדים פה ומי פה, ולא אמר גם כן שום טעם למה נבחרו דווקא הבכור והצעיר, ואין זה לגריעותם"**.
 מפרשים נוספים הסבירו כראב"ע והרגישו בקושית ה"אבי עזר" על הראב"ע, ולכן הסבירו טעם מהותי מדוע הועמדו ראובן וזבולן על הקללה. חלק מהמפרשים הסבירו שהדבר נעשה לפחיתותם של ראובן וזבולן, וחלק מהמפרשים הסבירו שהדבר נעשה למעלתם של ראובן וזבולן. נפתח במפרשים לגנות ונסיים בשבח:

ב. הסבר הרלב"ג

כתב הרלב"ג: **"הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה, ועל הקללה שם בני השפחות והם גד ואשר דן ונפתלי, וראובן גם כן, לחסרונו. וידמה שהיה גם כן זבולן הפחות שבבני הגבירות אחר ראובן"**.
 מה שכתב הרלב"ג **"וראובן גם כן, לחסרונו"** נראה שכוונתו לחטא ראובן בבלהה, שבגללו הפסיד את הבכורה, כמו שנאמר בספר דברי הימים (א' ה' א-ב'), וכמו שפירש רש"י בפרשת ויחי (מ"ט, ג-ד)⁵¹.
 יש לשים לב שהרלב"ג לא כתב: **"בני הגבירות שם אותם על הברכה"**, כשם שכתב: **"ועל הקללה שם בני השפחות"**, אלא כתב: **"הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה"**, ויש להבין מדוע שבטים אלו היו היותר נבחרים. אפשר שכוונתו היא כמו שכתב רבנו אפרים או ה"שנות חיים" המובאים בסמוך.

ג. הסבר "צרור המור" לגבי ראובן

הסבר אחר לגבי עמידת שבט ראובן עם בני השפחות כתב בספר "צרור המור": **"אלה יעמדו לברך את העם: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן - לפי שהיו כולם בני גבירה, וראויים לברכה יותר מהאחרים. ואף על פי שהיה ראוי שיהיה ראובן לצד הברכה... צירף ראובן עם גד ואשר לפי**

⁴⁹ בחלק מהדפוסים כתוב: "ואם", ובחלק מהדפוסים כתוב: "והם", ובספר "עזרה להבין" על הראב"ע כתב שצריך לגרוס: "והם".

⁵⁰ ה"אבי עזר" הוסיף שם: "ועיין בסוטה דף ל"ו ונפקחו עיניך". ולא הבנתי מה התכוון ה"אבי עזר" באומרו "ונפקחו עיניך".

⁵¹ ועיין גם ברש"י בדברים ל"ג ו'.

שראובן רצה להיות עם גד בחוצה לארץ, שהיא ארץ טמאה וארורה, ושמע לעצת גד, שנאמר:
 ויאמר בני גד ובני ראובן (במדבר לב, כה), לכן צירף משה לראובן עם גד בענין הקללה⁵².
 על פי הסבר זה ניתן לענות גם על השאלה השתים עשרה - מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן שהיו בני
 לאה, זה לזה, כשם שהוצמדו שאר בניה, וכמו שהוצמדו כל שאר האחים מאותה אם - מפני
 שראובן רצה להיות עם גד בחוצה לארץ, לכן גם עמד על ידו במעמד הברכה והקללה!

ד. הסבר ה"שפתי כהן" לגבי זבולן

הסבר לגבי עמידת שבט זבולן עם בני השפחות כתב בספר "שפתי כהן": "...ומנה עמו בני
 השפחות וזבולן עמהם, שגם הוא כמו עבד ליששכר, שהולך בימים ובמדברות ומשים בפיו של
 יששכר. כי אף על פי שמסייע לבעלי תורה, עם כל זה הלימוד הוא יותר גדול, לזה הושם בתוך בני
 השפחות. ועוד שהוא נמנה כנגד יששכר, שיששכר הוא רביעי בברכה וזבולן הוא רביעי בקללה"
 [את עמידת ראובן על הקללה הסביר ה"שפתי כהן" למעלת ראובן, כרבנו בחיי שבסמוך].

כאמור, מפרשים אחרים הסבירו הסברים אחרים ביחס לראובן וזבולן, ולפיהם שבטים אלו עמדו
 עם בני השפחות לא לגנותם, אלא להיפך, למעלתם!

ה. הסבר רבנו בחיי

כתב רבנו בחיי (בפסוק י"ב): "והיו על הברכה ששה מבני הגבירות, ועל הקללה היו בני השפחות,
 ולפי שלא היו אלא דן ונפתלי גד ואשר הוצרך ליטול מבני לאה שתיים, ראובן הבכור וזבולן הקטן
 כדי שישלימו לששה (כראב"ע)... ומה שנמנה ראובן על הקללה אין זה לחיובו, אלא נראה לי
 שהוא התנצלות גמור במעשה בלהה ולומר שלא חטא באשת אב, שהרי הוא קורא: 'ארור שוכב
 עם אשת אביו'. ומזה אמרו במדרש: 'יצועי עלה' (בראשית מ"ט ד') - אמר לו יעקב אביו: 'בני, אין
 לך תקנה עד שיבא אותו שכתוב בו 'עלה' (שמות י"ט ג'). כיון שבא משה והעמיד לכהנים הלויים
 בהר גרזים ובהר עיבל, והעמיד ראובן על הקללה ידעו כל ישראל שהיה ראובן זכאי. וכן אמרו
 רז"ל: 'כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה'⁵³.

יסוד דבריו של רבנו בחיי הוא בגמרא במסכת שבת (נ"ה ע"ב): "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר'
 יונתן: 'כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה', שנאמר: 'ויהיו בני יעקב שנים עשר' (בראשית ל"ה
 כ"ב), מלמד שכולן שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו' (שם)?
 מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה. תניא ר' שמעון בן אלעזר
 אומר: מוצל אותו צדיק מאותו עון, ולא בא מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל
 ולומר: 'ארור שוכב עם אשת אביו ויבא חטא זה לידו?!' [פירש רש"י: ויגזור הקב"ה שיהיו מן
 המקללים?!] אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו'? עלבון אמו תבע. אמר: 'אם
 אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי?!' עמד ובלבל את מצעה".

⁵² גם האברבנאל הסביר ש"לפי שראובן נתחבר עם גד בנחלתו וארצו לכן נתחברו שניהן בכאן גם כן", בדומה להסבר
 "צרות המור", אך הוא לא הדגיש שחוצה לארץ היא ארץ טמאה וארורה, ושלא צירף משה את ראובן עם גד בענין
 הקללה.

⁵³ כעין דברי רבנו בחיי לגבי ראובן כתבו גם החזקוני וה"תולדות יצחק" וה"שפתי כהן" [ועיין עוד ב"תולדות יצחק"
 לגבי בני הגבירות ובני השפחות, ודבריו לגבי בני השפחות קשים].

לפי זה עולה ש**ראובן העדיף לעמוד על הקללה בהר עיבל**, מפני שבכך הוכח שהחטא שנכתב עליו בתורה אינו כפשוטו!⁵⁴

על פי גמרא זו, שעמידתו של ראובן על הר עיבל באה ללמד שהוא לא חטא באשת אביו, הסביר בספר "לחם אשי"⁵⁵ שלכן דווקא ב"ארור שכב עם אשת אביו" נאמר נימוק "כי גלה כנף אביו", כדי להדגיש שמי שגלה כנף אביו הוא שארור, אבל ראובן, שרק בלבד יצועי אביו, אינו ארור, ובכך ענה על השאלה העשרים וארבעה - מדוע דווקא בארור הששי ישנו נימוק⁵⁶.

ו. הסבר נוסף של "צרור המור"

הסבר נוסף כתב בספר "צרור המור": "אלה יעמדו לברך את העם שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן - לפי שהיו כולם בני גבירה וראויים לברכה יותר מהאחרים. ואף על פי שהיה ראוי שיהיה ראובן לצד הברכה, אחר שהוא בכור וראשון לכל הדברים, לא רצה לעשות כן... והעמיד על הקללה ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי. לפי שהיו הארבע בני השפחות רצה לתת בן גבירה אחד עם שני בני שפחות. ונתן לזבולן עם דן ונפתלי **לפי שזבולן היה עמוד התורה ומקיים ומפרנס ליששכר**. וכתב: 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משלי ג' י"ח), ולא נאמר 'ללומדים בה'. ואחר שהוא עץ חיים ראוי שיהיה עם אלו השניים לצד הקללה ליתן להם חיים, ולכן לא סמך זבולן אצל ראובן. והעמיד לראובן עם גד ואשר לפי שהיה בכור ביחס, **והיה בעל תורה**, כאומרו: 'כחי וראשית אוני' (בראשית מ"ט ג') ואמרו: 'אין כח אלא תורה, שנאמר: 'גברי כח עשי דברו' (תהלים ק"ג כ').⁵⁷ ... ולכן צירף ראובן עם גד ואשר **להגין עליהם בתורתו**, כמו שצירף זבולן עם דן ונפתלי לפי שהיה מחזיק ידי התורה".

יש לציין ש"צרור המור" התייחס אל זבולן כעמוד התורה מכח העובדה שזבולן החזיק את שבת יששכר שעסק בתורה, אך רש"י כתב שבשבת זבולן עצמו היו גדולים בתורה (במדבר ג' לח")!

לפי הסבר זה של "צרור המור" עמדו ראובן וזבולן עם בני השפחות כדי להגן עליהם בכח התורה שבהם! כמו כן גם ענה "צרור המור" על השאלה השתים עשרה - מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן שהיו בני לאה, זה לזה, כשם שהוצמדו שאר בניה, וכמו שהוצמדו כל שאר האחים מאותה אם - כדי שכל אחד מהם יגן על שניים מבני השפחות!

מספר מפרשים הסבירו הסברים אחרים, שאינם מתייחסים לכך שעל הברכה עמדו בני הגבירות ועל הקללה עמדו בני השפחות:

⁵⁴ ועיין באברבנאל ובספר "צרור המור" (פסוק ט"ו) ובפירוש "משכיל לדוד" על רש"י (בפסוק כד) ובספר "קהלת יצחק" (לרבי יצחק ב"ר ניסן רייטבארד, ווילנא תר"ס) בפרשת וישלח בהגהות "פרחי ניסן" שהסבירו שגם כל אחד מהארורים הנוספים נאמרו כנגד שבת מסוים, אך נחלקו לגבי איזה שבת נאמר כל אחד מהארורים וכן האם הוא נאמר למעלתו של אותו שבת או להיפך.

⁵⁵ על התורה לרב שמואל יהודה ווינגוט ירושלים תשנ"ו.

⁵⁶ ועיין עוד בספר "הכתב והקבלה" ובספר "שער בת רבים" בשם ר' יהודה בכרך ובמהרי"ל דיסקין, שקישרו לכך גם את הצמדת פסוקים י"ט-כ', ועיין ב"פני יהושע" בשבת וב"משנת משה" שם.

⁵⁷ המהדיר לספר "צרור המור" השלים ציין לבראשית רבתי עמ' 233, ששם כבר נכתב בהסבר הפסוק "כחי וראשית אוני" שראובן היה גדול בתורה.

ז. הסבר רבנו אפרים לגבי השבטים שעמדו על הר גרזים

כתב רבנו אפרים: "אלה יעמדו ממונים על הברכה: שמעון - עם שאר השבטים, אביו לא בירכו אלא קנטרו, חייך הוא יהיה ראשון לברך את העם. לוי - שנאמר בו: 'ולברך בשם ד' (דברים כ"א ה)'. יהודה - לפי שהיה מלך, ואין כבודו לעמוד על הקללה. יששכר - לפי שהיה בעל תורה. יוסף - לפי שהיה בכור, ואין כבודו, שנאמר: 'בכור שורו הדר לוי (לקמן ל"ג י"ז), ולפי שבירכו אביו בתוספת יותר משאר השבטים. בנימין - לפי שהיה עתיד בית מקדש להבנות בחלקו". רבנו אפרים לא כתב שהשבטים שעמדו על הברכה היו בני הגבירות, אלא מצא טעם למעלת כל שבט מלבד שמעון, שבו כתב רק שכיון שאביו לא בירכו לכן כעת היה ראשון לברכה. כאמור, הרלב"ג כתב: "הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה", ואפשר שכוונתו כרבנו אפרים, אך דברי רבנו אפרים לגבי שמעון אינם מתאימים לדברי הרלב"ג. ועיין בסמוך.

ח. הסבר ה"שנות חיים" לגבי השבטים שעמדו על הר גרזים

הסבר למעלת כל אחד מהשבטים שעמדו על הברכה כתב בספר "שנות חיים"⁵⁸: "שמעון ולוי על שמסרו נפשם על קדושת השם ועל כבוד אביהם במעשה דינה, להראות שבני ישראל הם קדושים ופרושים מן העריות. ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין כי מהם תצא תורה ומלכים לבני ישראל, כידוע, לכן זכו לעמוד על הר גרזים". מה שכתב: "ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין כי מהם תצא תורה ומלכים" כוונתו שמיהודה ויששכר תצא תורה, כמו שאמרו חז"ל במסכת יומא (כ"ו ע"א), ומיהודה ויוסף ובנימין יצאו מלכים: מיהודה דוד ובניו, מבנימין שאול ואיש בשת, ומיוסף ירבעם ובנו, אחאב ובניו ויהוא ובניו⁵⁹. כאמור, הרלב"ג כתב: "הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה", ואפשר שכוונתו כהסבר ה"שנות חיים".

ט. הסבר נוסף של "צרור המור" לגבי השבטים שעמדו על הר גרזים

הסבר אחר לשבטים שעמדו על הר גרזים כתב "צרור המור": "והכניס לשמעון ולוי לפי שהם אחים וכלי חמס מכרותיהם, מצד הדין, לא רצה לתת להם יותר דין והעמידם על הברכה, לבטל מהם חוזק הדין... ולכן לא העמידם על הקללה. יהודה הוא מלך, ויששכר בעל תורה, ויוסף ובנימין היה בחלקם משכן שילה וירושלים, כי שם צוה ד' את הברכה, ולכן אין ראוי שיעמדו לצד שמאל. וכן שמעון העמידו על הברכה, לפי שלא היה בדעתו לברכו, לא רצה להעמידו על הקללה⁶⁰". "צרור המור" כתב טעם למעלת כל שבט מלבד שמעון ולוי.

⁵⁸ על התורה לרב חיים ברודא, לעמבערג תר"ס.

⁵⁹ עיין רש"י בראשית מ"ח ח'.

⁶⁰ עיין רש"י כאן בפסוק כ"ד וכן לקמן ל"ג ז' וברבנו בחיי כאן שכתב: "ומה שמונה שמעון על הברכה, מפני שנכתבו בכאן י"א ארורים ולא רצה לקללו ולומר כנגדו 'ארורי', ומשה שקבע ברכה בפרשת וזאת הברכה לכל השבטים, ולא

י. הסבר ה"אזנים לתורה" לגבי השבטים שעמדו על הר עיבל

הסבר שמתחכם רק לשבטים שעמדו על הר עיבל, ולשבחם, כתב ה"אזנים לתורה" על פי מדרש חז"ל (ויקרא רבה ב' ו' וילקוט שמעוני חלק א' רמז תל"ד): "ואלה יעמדו לקלל את העם אין כתיב כאן, אלא: 'ואלה יעמדו על הקללה'... ולא עוד אלא שכשהפורענות באה לעולם - צדיקים כובשים אותה, שנאמר: 'ואלה יעמדו על הקללה'".

הסביר ה"אזנים לתורה": "נראה שמפרש 'יעמדו' מלשון: 'לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית' (תהלים ק"ו כ"ג), 'ויעמוד פינחס ויפלל ותעצר המגפה' (שם ל'). נמצא לפי דברי חז"ל אלה שהשבטים שנבחרו 'לעמוד על הקללה' היו צדיקים ביותר, הראויים להשיב חמת ד' ולבטל הפורענות. ומי זה יהין לשקול בפלס צדקות השבטים? אלא שאפשר לומר שלבני השפחות עמדה 'שפלותם', והלא מרום וקדוש שוכן את דכא ושפל רוח (ישעיהו נ"ז ט"ו), וראובן כבעל תשובה 'עומד' במקום שאין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, והוא גם פתח בהצלה (במכירת יוסף). ובנוגע לזבולן הרי השותפות שבינו, המחזיק, לבין יששכר הלומד ידועה, וגם יעקב וגם משה הקדימו בברכותיהם את זבולן ליששכר. ואולי יש בזה כדי נתינת טעם למה העמידו את ששת השבטים האלו על הר עיבל, ש'יעמדו על הקללה' להפוך אותה לברכה".

יא. הסבר "ספר הפרשיות"

הסבר בכיוון אחר לגמרי כתב ב"ספר הפרשיות"⁶¹ לגבי כל השבטים: "כשתדקדק בהם תמצא כי הששה הראשונים נחלו בדרום הארץ ובמרכזה, והם שוכנים קרוב למקדש, ואילו האחרונים רחוקים ממקום המקדש כלפי צפון ומזרח. לפיכך אלו בהר גרזים שבדרום מערב, ואלו בעיבל שבצפון מזרח, והם מאחר שרחוקים מן המקדש צריכים אזהרה ביותר שלא יעשו כמעשה הגויים שבקרבתם הם יושבים, ולא תפתח עליהם הרעה מצפון (וכאשר כן היה שהם קדמו לגלות)⁶²".

3. מדוע בחלק מהשבטים נכתבה וו החיבור ובחלק לא נכתבה?

על השאלה השלש עשרה - מדוע בחלק מהשבטים נכתבה וו החיבור ובחלק לא נכתבה - כתב ה"משך חכמה": "שמעון ולוי וכו' כולם בו (החיבור), מפני שהם כולם בני הגבירות והם מרחל ולא. בהר עיבל 'ראובן גד' וכו' 'וזבולן דן' בלא וו, מפני שראובן הוא בן הגבירה וגד ואשר בני השפחה, וזבולן בן הגבירה ודן ונפתלי בני זלפה [צריך להיות: בלהה], ואין אמהות אלא ארבע (שרה רבקה רחל ולא - ברכות טז ע"ב). ומה שאמר 'וזבולן' הוא מקביל נגד ראובן ופשוט". כוונתו שבני הגבירות מחוברים זה לזה בו חיבור וכן גם בני השפחות, אבל בני הגבירות אינם מחוברים עם בני השפחות בו החיבור. פירושו זה מתקשר לדברי המפרשים שכתבו שבהר עיבל עמדו בני השפחות בגלל היותם בני השפחות.

קבע לשמעון, לפי שלא היה ראוי לברכה מפני חטא זמרי, וכיון שלא היה בלבו לברכו, כי לא היה ראוי לברכה, לא רצה לקללו בכאן לומר 'ארורי' כנגדו, שאם כן לא היתה לו תקנה. וכבר דרשו רז"ל שאע"פ שלא ברכו בפירוש רמזו בברכת יהודה, שנאמר: 'שמע ד' קול יהודה' (דברים ל"ג ז'), שכן היתה נחלת בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה". עוד כתב בספר "שפתי כהן": "מה שמינה שמעון על הברכה, כדי להאיר חשכו, שאילו מינהו על הקללה לא היה לו תקנה, לפי שכל הארורים הן בכלל מעשה זמרי, דוק ותשכח".

⁶¹ לרב אליהו כי טוב (הוצאת "יד אליהו כי טוב" ירושלים תש"ן).

⁶² עיין עוד בספר "נפלאות מתורת ד"י" פי"ג ופני"ד שכתב כעין זה ויש לעיין בדבריו.

אבל לכאורה הסברו קשה, שכן זבולן מחובר בו החיבור עם גד ואשר בני זלפה! על כך ענה ה"משך חכמה" שזה מקביל לראובן, וניתן להבין את דבריו בשני אופנים: הרב קופרמן בהערותיו ל"משך חכמה" הסביר שכוונתו היא שכשם שראובן נזכר בסמוך לשני בני שפחה, כך גם זבולן נזכר בסמוך לשני בני שפחה. ניתן להסביר אחרת שהכוונה היא שוו החיבור במלה "וזבולן" מחברת את זבולן לראובן, שבתחילת המשפט, ולא לגד ואשר שסמוכים אליו. אלא שיש לשאול להסבר זה: מדוע אם כן זבולן אינו כתוב בסמוך לראובן? אמנם שאלה זו נשאלת מצד עצמה, גם לולא פירוש ה"משך חכמה", אך לפי הסבר זה בדבריו היא מחריפה יותר. ניתן לענות על כך כמו שכתב "צרור המור" [שהובא לעיל] שראובן וזבולן בכח תורתם מגינים על בני השפחות, ולכן הופרדו זה מזה והוצמד כל אחד מהם לשניים מבני השפחות, וכן ניתן לענות על פי הסבר אחר של "צרור המור" [שהובא גם כן לעיל] שראובן צמוד לגד מפני ששניהם רצו להיות ביחד בחוצה לארץ.

4. מדוע נחשב לוי לשבט ככל השבטים ומדוע יוסף אינו מחולק לאפרים ומנשה?

על השאלה העשירית והשאלה האחת עשרה - מדוע נחשב לוי לשבט ככל השבטים, ומדוע יוסף אינו מחולק לאפרים ומנשה - ענה הרמב"ן בפרשת וזאת הברכה (ל"ג ו'), בהתייחסותו לשאלה מדוע לא בירך משה את שבט שמעון בפרשת וזאת הברכה, וכך כתב הרמב"ן: "והנכון בעיני, כי הכתוב לא ימנה בשבטי ישראל רק שנים עשר, וכך אמר בברכת יעקב: 'כל אלה שבטי ישראל שנים עשר' (בראשית מ"ט כ"ח). והנה יעקב הזכיר בניו השנים עשר והזכיר יוסף בשבט אחד, ומשה ראה להזכיר ביוסף שני שבטים, כמו שאמר: 'והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה' (פסוק י"ז), והיה זה בעבור שני דברים, האחד כי אחר שצוה הקדוש ברוך הוא ועשם שני שבטים בחנוכת המזבח, ובדגלים, ובנחלת הארץ, הנה הוא צריך למנותם שנים בברכתם. ועוד שהזכיר יהושע, המנחילם את הארץ, והוא מאפרים הקטן, והוצרך להזכיר אחיו שגדול ממנו. והנה רצה לברך את לוי, כי מברכתו יתברכו כל ישראל, שיהיו קרבנותיו לרצון להם לפני השם, והוצרך להשאיר אחד מן השבטים, שאינן נימנין בשום מקום רק שנים עשר, כנגד שנים עשר מזלות ברקיע, ושנים עשר חדשים בשנה, ושנים עשר גבולי אלכסונין, שאמרו במדרש שהם הן זרועות עולם, וכמו שהזכירו חכמים במסכת ברכות (ל"ב ע"ב): 'אמר הקב"ה לנביא: לך ואמור לכנסת ישראל: בתי, שנים עשר מזלות בראתי ברקיע כנגד שנים עשר שבטים'. וכן בהר גריזים והר עיבל (לעיל כ"ז י"ב) שמנה לוי לא נגזר שם יוסף לשני שבטים. וכן תראה בחילוק יחזקאל (מ"ח ד'-ה') שמנה בחלוקת הארץ יוסף לשני שבטים ולא הזכיר לוי, וכשמנה תוצאות העיר הזכיר (שם ל"א) שער לוי אחד, ולא מנה שבט יוסף לשני שבטים, אבל אמר (שם ל"ב): 'שער יוסף אחד', כי לעולם לא ימנו שבטי ישראל רק שנים עשר'.

לפי הרמב"ן שתי השאלות מיישבות זו את זו: כאשר נמנה לוי לשבט - נחשב יוסף לשבט אחד, כדי לשמור על המספר שנים עשר שבטים! אך הרמב"ן לא הסביר מדוע נחשב לוי לשבט במעמד הר גריזים והר עיבל. השאלה קשה עוד יותר לפי מה שלמדנו ששבט לוי היה מופרד לשניים: חלקו עמד על הר גריזים, ואילו חלקו האחר עמד למטה בין ההרים! מדוע אם כן הופרד לוי לשניים ולא היה כולו למטה בין ההרים, ואז יוסף היה מופרד לאפרים ומנשה, כדרך שהופרד במקומות רבים? הרמב"ן לא ענה על כך בפירושו, אך אפשר שרמז תשובה על כך במה שכתב לגבי הזכרת שבט לוי

בפרשת וזאת הברכה: "והנה רצה לברך את לוי, כי מברכתו יתברכו כל ישראל, שיהיו קרבנותיו לרצון להם לפני השם", שגם כאן רצה הקב"ה ששבט לוי יעמוד בין המתברכים.⁶³

ח. הסבר חדש לחלוקה לשבטים ולשאלות נוספות

נראה להציע הסבר חדש לחלק מהשאלות על השבטים, וכן לשאלה מדוע נצטוו לקיים את המעמד דווקא ליד שכם, הסבר שיסודו ברש"י שכבר הובא לעיל.

1. על פי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל?

על השאלה הששית - לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל - נראה לענות על פי מה שכתב רש"י בפרשת נצבים (כ"ט כ"ח): "משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה", שבשביל לקבל ערבות צריכים להיות מאוחדים, ובשביל להיות מאוחדים צריך לתקן את שורש הפירוד, שהוא מכירת יוסף, שבו הפרידו השבטים את יוסף מהם ומאביהם. ולכן במעמד זה עומדים על הר גרזים, שאליו אומרים את הברכות, השבטים שמעון ולוי, בניהם של שמעון ולוי, ששנאו את יוסף ורצו להורגו, ושבט יהודה, בניו של יהודה שהציע למוכרו, יחד עם יוסף ובנימין, כדי לבטא את מה שכתב רש"י בפרשת ויגש (מ"ה י"ב): "ועיני אחי בנימין - השווה את כולם יחד לומר: שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי, שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם".

לעומתם, בני השפחות שאהבוהו, וראובן, שרצה להצילו, וזבולון, הקטן שבבני לאה, שדעתו היתה פחות נשמעת משאר בני לאה, ולכן היה פחות אשם בחטא מכירת יוסף מכל שאר בני לאה, הם שעומדים על הקללה, שכן הם לא הציעו לא להורגו ולא למוכרו, כמו שכתב רש"י בפרשת ויחי (מ"ט ה'): "שמעון ולוי אחים - בעצה אחת על שכם ועל יוסף. ויאמרו איש אל אחיו וגוי ועתה לכו ונהרגו (בראשית ל"ז כ') מי הם? אם תאמר ראובן או יהודה - הרי לא הסכימו בהריגתו! אם תאמר בני השפחות - הרי לא היתה שנאתן שלמה, שנאמר: 'והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה' וגוי (שם ב')! יששכר וזבולון לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם. על כרחך שמעון ולוי הם שקראם אביהם אחים".

אמנם יש להקשות על הסבר זה שלכאורה הוא בניגוד לרש"י, שכן רש"י כתב שיהודה לא הסכים בהריגתו! אבל לא קשה, כיון שאף על פי שיהודה לא הסכים בהריגתו, מכל מקום הוא זה שאשם במכירתו, כמו שכתב רש"י עצמו בפרשת וישב על הפסוק "וירד יהודה מאת אחיו" (ל"ח א'): "שהורידוהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם. אמרו: 'אתה אמרת למוכרו! אילו אמרת להשיבו היינו שומעים לך'!"

עוד יש להעיר שרש"י כתב את יששכר וזבולון כאחד: "יששכר וזבולון לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם", וכאן הופרדו יששכר וזבולון, כשיששכר על הר גרזים וזבולון על הר עיבל! אך הדבר נעשה כפי שנרמז לעיל, שזבולון שהיה קטון הבנים של לאה עוד יותר רחוק מהאחריות על מכירת יוסף, ולכן הוא יכול לעמוד על הר הקללה, וכיון שעם ישראל מחולק לששה שבטים על כל הר, ובהכרח ששמעון ולוי ויהודה יהיו יחד עם יוסף ובנימין, כפי שהתבאר, והם רק חמישה שבטים, הרי שבהכרח להפריד בין יששכר לזבולון.

⁶³ עיין ב"אזנים לתורה" בפסוק י"ב בד"ה "ויוסף" שכתב כעין זה, ודבריו בנויים בחלקם על דברי הרמב"ן הנ"ל, אך בחלקם נראים כחולקים עליו.

2. מדוע יוסף אינו מחולק לאפרים ומנשה?

על פי הסבר זה מיושבת גם השאלה האחת עשרה - מדוע נחשב יוסף לשבט אחד, ואינו מחולק למנשה ואפרים - שכן הדבר בא להדגיש את יוסף הנער הצעיר שנמכר על ידי אחיו, עוד לפני הולדת מנשה ואפרים!

3. מדוע נחשב לוי לשבט ככל השבטים?

כמו כן מיושבת גם השאלה העשירית - מדוע שבט לוי מחולק לשנים, רובו עומד על הר גרזים, ורק חלקו עומד למטה בעמק, ולא כפי שהיה לכאורה מתאים יותר, ששבט לוי כולו יעמוד למטה בעמק - שכן לוי האח רצה להרוג את יוסף, והמעמד בא לבטא שיוסף מוחל ללוי, ולכן שבט לוי [בחלקו] עומד על הברכה על הר גרזים, יחד עם שבט יוסף. על פי זה ניתן להסביר היטב את השיטה הסוברת שהכהנים עמדו למטה (כפי פשט הפסוקים, וכשיטת ר"ש בירושלמי): מפני שאהרן הכהן, שלא קינא במשה אחיו שעלה לגדולה, אלא אדרבא שמח בכך⁶⁴, תיקן את חלקו בחטא זה, לכן לא היו צריכים בניו לעמוד על יד שבט יוסף כדי לבטא שיוסף מוחל להם!

4. מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן בני לאה זה לזה?

על פי זה ניתן לענות גם על השאלה השתים עשרה - מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן בני לאה זה לזה כשם שהוצמדו שאר בני לאה וכן בני רחל זלפה ובלהה - ראובן שניסה להציל את יוסף בפועל ממש, שונה מזבולן שרק שתק, כמו בני השפחות, ולכן זבולן אינו עומד על יד ראובן אחיו מאמו, אלא בין בני השפחות.

5. מדוע בחלק מהשבטים נכתבה וו החיבור ובחלק לא נכתבה?

על פי זה ניתן גם לענות על השאלה השלש עשרה - מדוע בחלק מהשבטים כתובה וו החיבור ובחלק מהשבטים היא אינה כתובה - השבטים העומדים על הר גרזים מוצמדים כולם בו החיבור על מנת לבטא את מה שכתב רש"י הנ"ל בפרשת ויגש: "השווה את כולם יחד לומר: שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי, שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם". לעומת זאת בשבטים העומדים על הר עיבל ראובן אינו מוצמד בו החיבור לגד ואשר, מפני שהוא ניסה להציל את יוסף בפועל ממש, ואילו בני השפחות רק שתקו. דומה להם זבולן שגם כן רק שתק, ולכן זבולן כן מוצמד אליהם בו החיבור! אמנם לא מוסבר לפי זה מדוע דן אינו מוצמד אל זבולן בו החיבור.

6. מדוע נצטוינו לקיים את המעמד דווקא ליד שכם?

⁶⁴ שמות ד' י"ד ורש"י שם על פי שבת קל"ט ע"א ושמות רבה ג' י"ז.

על פי זה גם מובן מדוע נעשה המעמד דווקא בהר גרזים ובהר עיבל שעל יד שכס, ולא על שני הרים אחרים בארץ - מפני שלשכם נשלח יוסף לבקר את אחיו לפני שמכרוהו, וכאילו משם מכרוהו⁶⁵, וכעת נצטוו בני ישראל לתקן באותו מקום את חטא המכירה!

אבל יש להעיר שהתורה לא כתבה שמעמד הברכה והקללה צריך להיעשות על יד "שכס", אלא על יד "אלוני מרה" (דברים י"א ל')! אמנם רש"י כתב שם: "אלוני מורה - שכס הוא, שנאמר: 'עד מקום שכס עד אלון מורה' (בראשית י"ב ו')", ומקורו במשנה בסוטה (פ"ז מ"ה), אבל מכל מקום נשאלת השאלה: מדוע לא ציינה התורה שההרים הם על יד "שכס"⁶⁶?

אמנם ניתן ליישב שהתורה רצתה להדגיש את הקשר בין הבטחת ד' הראשונה לאברהם אבינו, שניתנה באלון מורה, לקיומה בכניסה לארץ, כמו שהתבאר לעיל⁶⁷, אבל עדיין קשה שהרי יכלה התורה לכתוב גם את השם "שכס", כשם שכתבה התורה את שני השמות אצל אברהם אבינו: "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכס, עד אלון מורה" (בראשית י"ב ו')!

בספר "אהבת הארץ"⁶⁸ (דברים יא, ל) כתב רמז המקשר בין מכירת יוסף למעמד הברכה והקללה: "הלא המה בעבר הירדן - היות שבתחילת הגלות, כשנמכר יוסף למצרים, נאמר: 'הלא אחיך רעים בשכס' (בראשית ל"ז י"ג), לכן עתה כששבו בני ישראל לארץ ישראל, ובאו שכמה לקבל ערבות זה לזה נאמר: 'הלא המה בעבר הירדן'. להראות שבזאת הברית בהר גרזים ובהר עיבל יתוקן מה שהיה במכירת יוסף. שאם אז על ידי 'הלא' ירדנו לגלות, עתה על ידי 'הלא' תתחיל הגאולה". אך זהו רק רמז, ועדיין יש לשאול מדוע לא כתבה התורה בפירוש "שכס"?

אולי יש לענות על פי מה שכתב רש"י (בראשית ל"ז י"ז): "ויבא שכמה - מקום מוכן לפורענות. שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד, שנאמר: 'וילך רחבעם שכס' (מל"א י"ב א')", שלפי זה יש לומר שהתורה לא רצתה לכתוב את השם "שכס", שמורה על פורענות, במעמד נפלא זה של הברכה והקללה⁶⁹.

⁶⁵ עיין ברש"י במסכת סוטה (י"ג ע"ב) בד"ה "משכס גנבוהו" ובמסכת סנהדרין (ק"ב ע"א) בד"ה "בשכס מכרו אחיו את יוסף", ובספר "פרשיות בספרי הנביאים" (לרב יצחק לוי, הוצאת פלדהיים ירושלים, תשמ"ח) ליהושע כ"ד ל"ב ובספר "מוסר הנביאים" (לרב יהודה ליב גינזבורג, הוצאת פלדהיים ירושלים, תשל"ו) ליהושע שם אות ט' ואות י".

⁶⁶ **הערת המערכת:** הנה שאלה זו יש לשאול גם על הסבר הרד"ק שהוא לעיל פרק ד' סעיף 1 תת סעיף ה', וגם התשובות שכאן שייכות התם.

⁶⁷ בפרק ד' סעיף 1 תת סעיף ד', ובפרק ה' סעיף 4.

⁶⁸ לרב הלל אליהו ליברמן הי"ד, המכון התורני שעל יד ישיבת עוד יוסף חי, תשס"ד.

⁶⁹ אפשר שבאותו מעמד גם קברו את עצמות יוסף בשכס! אמנם קבורת יוסף כתובה רק בסוף ספר יהושע (כ"ד ל"ב), אך ודאי לא מסתבר שבני ישראל השתהו מלקוברו עשרים ושמונה שנה, עד מות יהושע [יהושע פרנס את ישראל עשרים ושמונה שנה - סדר עולם רבה פי"ב, הובא ברש"י שופטים י"א כ"ו]! ועיין בספר "רנת יצחק" ליהושע שם (לרב אברהם יצחק סורוצקין, ישיבת טלז וויקליף אוהייא, תשמ"ט) ששאל: "משמע דלא קברו אותו עד עתה, וצריך בירור למה המתינו מלקוברו עד עתה", ולא יישב. ועיין גם בספר "פרשיות בספרי הנביאים" (הנ"ל בהערה הקודמת) ליהושע כ"ד ל"ב שכתב: "מדוע אין הנביא מספר לנו על קבורתו של יוסף אלא בסוף הספר? הרי בודאי לא השוה את קבורתו עד אחרי מותו של יהושע, בודאי קברוהו מיד כאשר שכס היתה לנחלה לבני יוסף!"

אלא שקבורתו של יוסף נכתבה בסוף הספר כדי לסמוך אותה לקבורת יהושע שהיה מצאצאיו, וחי מאה ועשר שנים כמותו, והוא היה גדולתו ותפארתו של שבט יוסף (עיין רש"י בראשית מ"ח י"ט ודברים ל"ג י"ז). ובו גם התקיים חלומו של יוסף "והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחיים ל"י" (בראשית ל"ז ט'), כאשר אמר יהושע: "שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון. וידם השמש וירח עמד" (יהושע י"ז-י"ג) [עיין תנחומא בובר אחרי מות י"ד ו"תורה שלמה" וישב ל"ז ט' אות פ"א, שם אמרו שחלום יוסף התקיים כפשוטו בדברי יהושע הללו].

נמצאנו למדים שבמעמד הברכה והקללה בהר גרזים ובהר עיבל, שהתקיים מיד בכניסת בני ישראל לארץ ישראל, קיבלו בני ישראל על עצמם את התורה כולה באלה ובשבעה ובכריתת ברית, וכן קיבלו על עצמם עריבות הדדית, וכן היה במעמד זה תיקון לשורש הפירוד שהוא חטא מכירת יוסף⁷⁰ שהתחיל בשכם⁷¹, ושממנו התחילה גלות מצרים. כמו כן הקריבו בני ישראל באותו מעמד

ועיין בספר "פרשיות בספרי הנביאים" (הנ"ל) ליהושע כ"ד ל"ב שכתב: "אולי ניתן לומר שביקש הכתוב לצרף זו לזו את שלש הקבורות בנחלת אפרים: יהושע נקבר 'בגבול נחלתו... אשר בהר אפרים' (יהושע כ"ד ל'), יוסף נקבר בשכם שהיתה בנחלת אפרים (שם כ"א כ"א), וגם אלעזר בן אהרן נאמר בו: 'ויקברו אתו... בהר אפרים' (שם כ"ד ל"ג). ועוד, יהושע בן נון ואלעזר בן אהרן הכהן הנחילו את הארץ שהיתה חביבה על יוסף, ומתוך חיבתה ביקש להעלות את עצמותיו לשם (רש"י במדבר כ"ז א' על פי הספרי שם). ביקש אפוא הכתוב לסיים את ספר 'ערכה של ארץ ישראל' (נדרים כ"ב ע"א) בחיבת הארץ של יוסף וקבורתו בה, בין קבורתם של שני מנחילי הארץ, שהוציאו את החיבה מן הכח אל הפעל".

עוד יש להוכיח שקבורת יוסף לא היתה בסוף תקופת יהושע, מהסגנון הכתוב בקבורת יוסף, שכן לא כתוב שם: "ויקברו את עצמות יוסף... בשכם", כשם שכתוב שם גבי יהושע (כ"ד ל') ולגבי אלעזר הכהן (כ"ד ל"ג), אלא: "ואת עצמות יוסף... קברו בשכם", ולימדנו רש"י (בראשית ד' א') שכאשר כתוב בצורה כזו, אירע המעשה עוד קודם [עיין גם ברש"י בראשית כ"א א' ובש"י התשב"ץ ח"ב סימן רכ"ב ובמלבי"ם בהקדמתו לויקרא "אילת השחר" סימן [ק"א ו] ק"י"ז] ומתי? אפשר שבמעמד הברכה והקללה.

[עיין ב"דעת סופרים" ליהושע כ"ד ל"ב שכתב: "ואת עצמות יוסף... קברו בשכם – זה היה בתחילת הכיבוש, ונכתב בסוף הספר, כי לא היה מקום לכתוב על כך בתוך הספר". ועיין גם ב"דעת מקרא" שם שכתב: "קברו – לאו דווקא אחרי קבורת יהושע, כי אם קברוהו מזמן, ונכתב כאן משום שגם הוא נקבר 'בהר אפרים'".

ועיין בספר "פרשיות בספרי הנביאים" (הנ"ל בהערות הקודמות) ליהושע כ"ד ל"ב שכתב: "מדוע אין הנביא מספר לנו על קבורתו של יוסף אלא בסוף הספר? הרי בודאי לא השהו את קבורתו עד אחרי מותו של יהושע, בודאי קברוהו מיד כאשר שכם היתה לנחלה לבני יוסף!" משמע שכוונתו שקבורת יוסף היתה בתום שבע שנות כיבוש הארץ [עיין יהושע י"ד וזבחים ק"י"ח ע"ב (ובחידושי "בן יהוידע" שם, ובמאמרי "זמן עמידת המשכן בגלגל" ב"עטורי כהנים" 63 סיון תש"ף)]. יש לציין שמדבריו עולה שאלה על דברינו: כיצד יתכן שקברו את עצמות יוסף בשכם לפני שקיבלה לנחלה שעליה יכולים לשמור, ורק באו אליה באופן חד פעמי? יש ליישב על פי מה שהובא בהערה 27 שם צוינו מספר מקורות שכתבו שבשכם נשאר אנשים שנתגירו על ידי האבות.

ועיין בספר "אהבת הארץ" [הרב הלל אליהו ליברמן הי"ד, המכון התורני שעל יד ישיבת עוד יוסף חי, תשס"ד] (עמ' רס"ח-רס"ט) שכתב שקבורת יוסף היתה רק אחרי מות יהושע, כיון שהיתה מניעה מלקבור את יוסף כל זמן שיהושע היה חי, עיין שם שהאריך ועיין בספר הישר בסוף יהושע, שכתב שקבורת יוסף היתה שנתים לפני מות יהושע. ועיין בפירוש ר' יוסף קרא בסוף יהושע שממנו משמע שקבורת יוסף קדמה לקבורת יהושע. לשני המקורות האחרונים הפנה אותי ידידי הרב עמיחי כנרתי שליט"א בעקבות החוברת "הר עיבל הר השמחה" (נחמיה פרלמן, קדומים תשנ"ט) עמודים 41-43].

⁷⁰ אמנם לא היה בזה תיקון שלם, שכן נאמר במדרש ובמפרשים שמאות שנים אחר כך נהרגו עשרה הרוגי מלכות בגלל חטא מכירת יוסף - עיין במדרש משלי פרשה א' וברבנו בחיי בראשית ל"ז ג'; ל"ז כ"ח; ל"ח א'; מ"ג ט"ו; מ"ד י"ז; נ"י י"ז וכן בדברים ל"ג ו' וב"שפתי כהן" על התורה ויקרא ט"ז ט"ז. [ועיין גם ברמב"ם ב"מורה נבוכים" ג' מ"ו שהסביר שכל שעירי החטאת של ראשי חדשים ושל מועדות באו לכפר על מכירת יוסף, וגם ממנו משמע שהחטא לא התכפר, ועיין גם ב"משך חכמה" ויקרא ט"ז ל'].

⁷¹ עיין בספר "חן טוב" לרב טוביה הלוי (ונציה שס"ה) בראשית י"ב ו' (דף ל"ו ע"ב בדפי הספר) שקישר בין מכירת יוסף בשכם למעמד הברכה והקללה בהר גרזים ובהר עיבל בדרך אחרת. [עיין שם שכתב שברית בין הבתרים היתה בשכם, ומכירת יוסף שהיתה בשכם גרמה להתקיימות הגזירה שנגזרה בברית בין הבתרים "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם", והמטרה היתה לקבל את התורה, וקבלת התורה לא הושלמה עד מעמד הברכה והקללה בהר גרזים ובהר עיבל. (צילום דברים אלו מהספר "חן טוב" קיבלתי מידידי ר' מנחם קלנגל נ"י מאלון מורה, שאמר לי שהרב הלל אליהו ליברמן הי"ד, שהיה דבק בשכם ובקבר יוסף, ואסף חומר רב על נושאים אלו, הוא שגילה את

קרבנות, ואכלו שלמים ושמחו על קבלת התורה ועל קבלת ארץ ישראל, והכריזו על עצמם שהם באים לארץ ישראל לא ככובשים בכח הזרוע, אלא מכח ההבטחה האלקית לאברהם אבינו שזרעו יירש את ארץ ישראל, וכן שהישארותנו בארץ תלויה בקיום דברי התורה. ד' יזכנו להיות מאוחדים ומתוך כך לקבל את התורה מחדש⁷² ולקיימה, ולרשת את ארץ ישראל כולה ולזכות לגאולה השלמה⁷³.

הדברים הללו. תהיה גם הזכרת דברים אלו, בנוסף לדברים שהובאו בהערות הקודמות מספרו "אהבת ארץ" לעילוי נשמתו של אותו צדיק, שנהרג בדרכו לקבר יוסף בשבת קדש פרשת האזינו ח' בתשרי תשס"א). יש לציין שפירוש זה שברית בין הבתרים היתה בשכם נראה מחדש, ובספר "סדר הדורות" (שנת אלף תתקצ"ו) כתב בשם ספר "גלילות ארץ ישראל" (לר' גרשון בר' אליעזר הלוי, שצ"ה, ככתוב שם בסוף ספר "סדר הדורות" ב"שמות הספרים") שהיא היתה בראש הר הלבנון, וכן כתבו ספרים נוספים - עיין בקונטרס "טל חרמון" שנספח ל"מפת המקומות הקדושים וקברות הצדיקים בארץ ישראל" (עמותת "טל חרמון" ירושלים).

לגבי משמעותה של ברית בין הבתרים עיין בספרי "הדר העולם" עמודים 36-44, ולגבי זמנה עיין שם עמודים 45-67.

⁷² עיין רש"י שמות י"ט ב' וירמיהו ל"א ל"ג ורד"ק ו"דעת מקרא" שם בפסוק ל'.

⁷³ עיין ב"חפץ חיים" בהקדמה וב"שמירת הלשון" חלק ב' פרק ז' וב"אורות הקדש" חלק ג' עמ' שכ"ד.